

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

”Vägen ut”

- en kvalitativ studie om kvinnors väg ut ur missbruk

SQ4562, Vetenskapligt arbete i socialt arbete, 15 hp

Scientific work in social work, 15 higher education credits

Kandidatnivå

Termin: HT 2015

Författare: Emilia Ander Nedzewicz, Ebba Bergman och Linnea Bergman

Handledare: Weddig Runquist

Abstract

Titel: *”Vägen ut – en kvalitativ studie om kvinnors väg ut ur missbruk”*

Författare: Linnea Bergman, Emilia Ander Nedzewicz & Ebba Bergman

Handledare: Weddig Runquist

Nyckelord: Missbruk, missbrukande kvinnan, exitprocess, vändpunkt

Syftet med vår studie är att fördjupa kunskapen om hur kvinnors väg ut ur ett liv med aktivt missbruk har format sig. Vi undersökte vilka faktorer som hade haft betydelse för kvinnors väg ut ur missbruk och inspirerades av Helen Rose Fuchs Ebaughs teori om exitprocesser i utformningen av problemformulering, syfte och frågeformulär. Vi har intervjuat fem kvinnor med tidigare missbruksproblematik som är aktiva inom olika självhjälpgrupper. Vår önskan med studien är att belysa kvinnors väg ut ur missbruk och har därför intervjuat endast kvinnor i vår studie.

Resultatet av uppsatsen påvisar att det finns varierande faktorer som varit betydelsefulla för kvinnors exitprocess. Det sociala nätverket och självhjälpgrupper framträder som betydande komponenter i kvinnornas exitprocess men även faktorer som kvinnans vantrevnad i förhållande till missbruket och en vilja att överleva har varit betydelsefulla. I vår studie har det även varit framträdande att rådande könsnormer har haft en inverkan på kvinnors exitprocess.

FÖRORD

Tack!

Inledningsvis vill vi tacka våra informanter som har delat med sig av sina historier. Om det inte vore för er hade uppsatsen inte varit genomförbar. Vi vill rikta ett varmt tack till vår handledare Weddig Runquist som med stort engagemang gett oss ovärderligt stöd och väglett oss genom uppsatsarbetet.

Innehållsförteckning

1. Inledning	6
1.1 Uppsatsen i relation till ämnesområdet socialt arbete	7
1.2 Syfte och frågeställningar	8
1.3 Arbetsfördelning	9
2. Självhjälpsgrupper - en bakgrund	10
2.1 Självhjälpsgrupper och dess innebörd.....	10
2.2 Anonyma Alkoholister.....	10
2.3 Anonyma Narkomaner.....	11
3. Tidigare forskning	12
3.1 Litteratursökning.....	12
3.2 Vändpunktsprocesser - sociala relationers betydelse.....	13
3.3 Om kvinnor och män som varit narkotikamissbrukare	15
3.4 Om kvinnors uppbrott ur prostitution.	17
3.5 Sociala nätverkets och relationernas betydelse – exemplet narkotikamissbrukare.....	18
3.6 Svårigheten att bryta upp från ett aktivt missbruk – exemplet socialt exkluderade kvinnor med narkotikamissbruk	21
4. Teoretiska perspektiv	23
4.1 Exitprocesser	23
4.2 Symbolisk interaktionism	26
4.3 Könsperspektiv	30
5. Metod och metodologiska övervägande	32
5.1 Förförståelse.....	32
5.2 Forskningsansats.....	33
5.3 Val av kvalitativ metod	34
5.4 Urvalsprocess	36
5.5 Intervjuernas genomförande	37
5.6 Bearbetning av intervjudata och analysförfarande.....	39
5.7 Studiens tillförlitlighet.....	40
5.8 Forskningsetiska överväganden	43
6. Resultat och Analys	46
6.1 Inledning - presentation av informanterna	46
6.2.1 Ifrågasättande av missbruket.....	48

6.2.2 Övervägande.....	51
6.2.3 Vändpunkter i en exitprocess	55
6.2.4 Det sociala kapitalets betydelse för exitprocessen	61
6.2.5 Könsperspektiv på exitprocessen	68
7. Slutdiskussion.....	75
Källhänvisning	78
BILAGA 1.....	84
BILAGA 2.....	86

1. Inledning

Enligt den dominerande diskursen är missbruksproblematik ett allvarligt och omfattande socialt problem för många involverade parter och aktörer i samhället. Missbruksutredningen konstaterar i sitt slutbetänkande att samhällets totala kostnader beräknas uppgå till cirka 150 miljarder kronor per år och dessa kostnader är ”nio gånger större än de resurser som kommuner och landsting idag lägger ner på vård, behandling och stöd” (SOU 2011:35: 21). Ett aktivt missbruk kan på individnivå medföra negativa påföljder som destruktiva relationer, fysisk och mental ohälsa och även isolering från samhället. Trots dessa konsekvenser förmår vissa personer med missbruksproblematik att bryta sig loss från sitt missbruk och genomföra en djupgående förändring av sin livssituation.

Att lämna ett missbruk behöver nödvändigtvis inte karaktäriseras av vad man missbrukar utan kan snarare beskrivas som en social process. Fuchs Ebaugh (1988) hävdar att när en person lämnar eller bryter upp med en roll som har varit grundläggande för identiteten påbörjas en social process oberoende av vilken roll som individen lämnar. Denna forskare har studerat olika exitprocesser – alltifrån personer som lämnar ett aktivt missbruk till nunnor som lämnar klosterlivet. I denna frigörelse kommer en tidpunkt då individen tar ett avgörande beslut att bryta sig loss från sitt missbruk. Vi finner det betydelsefullt för debatten om beroende och missbruk att belysa vilka faktorer som på olika sätt påverkar exitprocessens förlopp.

I vår studie har vi valt att koncentrera oss på kvinnor som tidigare varit i ett aktivt alkohol-, narkotika- eller spelmissbruk och hur deras exitprocesser har sett ut. Vi är intresserade av att studera det kvinnliga perspektivet utifrån de pågående förändringarna i konstruktionen av kön och hur det reflekteras i kvinnans vardagsliv i samband med missbruk. Genom människans historia har det funnits olika uppfattningar om vilka egenskaper som konstruerar kvinnor och män. Vi är av uppfattning att föreställningen om kvinnor med missbruksproblematik inte överensstämmer med den kulturellt förankrade föreställningen om hur en kvinna bör vara. De traditionsenliga föreställningar om att kvinnor ska vara rena,

moderliga, eftersträvansvärda och moraliskt högtstående överensstämmer sällan med de egenskaper som ett missbruk medför (Lander 2003). Tidigare forskning, som går tillbaka flera decennier i tiden, hade fokus på kvinnor som hustru till missbrukande män och vilka coping-strategier som de utvecklade för att klara av situationen (Lindfors 2013). På senare tid har forskning om kvinnliga missbrukare lyfts fram, dock har de flesta studier kring drogmissbruk primärt skett på män (Leissner & Hedin 2002). Utifrån dessa förhållanden anser vi det väsentligt att belysa missbruksproblematik och exitprocesser ur ett kvinnoperspektiv.

Då tidigare forskning till större del centerats kring mäns missbruk genereras en ensidig bild av människors missbruksproblematik. Genom att kvinnors missbruksproblematik inte uppmärksammats i lika stor utsträckning som männens begränsas möjligheterna för kvinnor att uttrycka sina behov under en exitprocess samt för omgivningen att uppmärksamma behoven. Med denna studie ämnar vi att problematisera kvinnors väg ut ur missbruk samt få en kompletterande bild i förhållande till tidigare forskning. Vår förhoppning är att studien kan öka medvetenhet kring de behov som finns hos kvinnor under en exitprocess samt bidra till att främja kvinnors möjligheter till att genomleva en varaktig passage från ett missbruk till ett drogfritt liv.

I vår uppsats kommer vi att använda oss av begreppet drog avseende narkotika, alkohol och spel. Vidare kommer vi att använda begreppet missbruk i enlighet med Statens folkhälsoinstituts beskrivning som menar att individen vid missbruk orsakar sig själv eller andra fysiska, psykiska eller sociala skador genom att använda drogen (Statens folkhälsoinstitut 2009: 26).

1.1 Uppsatsen i relation till ämnesområdet socialt arbete

Missbruksproblematik utgör ett omfattande område inom socialt arbete. Enligt 5 kapitlet 9 § socialtjänstlagen ska socialnämnden;

(...) Aktivt sörja för att den enskilde missbrukaren får den hjälp och vård som han eller hon behöver för att komma ifrån missbruket. Nämnden skall i samförstånd med

den enskilde planera hjälpen och vården och noga bevaka att planen fullföljs - (Socialtjänstlag 2001:435)

I vissa fall behöver även Socialnämnden tillämpa *Lag om vård av missbrukare i vissa fall* (LVM 1988:870) vilket innebär insats i form av tvångvård. I en rapport från (2015) framkommer det att socialnämnden ska arbeta förebyggande inom området missbruk och att åtgärder ska vara vetenskapligt utvärderade.

Socialtjänstlagen (2001:235) påvisar att den professionella ska finnas till för stöd för individen att komma ut ur sitt missbruk och Socialstyrelsen (2015) menar att stödet ska vara vetenskapligt utvärderat. Vår studie avhandlar kvinnors väg ut ur missbruket. Socialarbetarens föreställningar om missbruk styr relationen mellan klient och socialarbetare i det psykosociala arbetet. Således är det viktigt att medvetandegöra dessa föreställningar så att de inte får utrymme att styra relationens utformning (Bernler & Johnsson 2001). Vår förhoppning är att studien kan innebära en ökad förståelse för hur vägen ut ur missbruk kan utformas. Detta kan tillföra kunskap avseende hur man som professionell inom socialt arbete kan möta kvinnors behov för att ta sig ut ur ett aktivt missbruk.

1.2 Syfte och frågeställningar

Vårt syfte med studien är att undersöka hur kvinnor med tidigare aktivt missbruk har upplevt exitprocessen i sitt missbruk samt vilka faktorer som varit betydelsefulla för processen. Vi kommer vidare att undersöka vilka könsaspekter som kan ha en inverkan på exitprocessen.

Frågeställningar:

Hur definierar kvinnorna sin exitprocess och vilka faktorer beskriver kvinnorna som betydelsefulla för deras väg ut ur missbruket?

Upplever kvinnorna att vägen ut från missbruket påverkas av det faktum att de är kvinnor och i så fall hur?

1.3 Arbetsfördelning

Under genomförandet av uppsatsarbetet har vi delat upp arbetsuppgifterna så att vi alla ska vara aktiva under forskningsprocessen och med en jämn arbetsfördelning oss emellan. Vi har varit en eller två som intervjuat, och avgörande har här varit den enskilda informantens egna önskemål. Transkriberingen av intervjuerna utfördes av den av oss som inte deltog vid intervjutillfället för att få förståelse och aktivt deltagande även då man inte själv var närvarande vid intervjun. Under skrivprocessen har vi tillsammans deltagit i analys och diskussion då vi anser att det är grundläggande att dessa centrala delar av uppsatsen tolkas tillsammans. Likaså har vi gemensamt författat slutdiskussionen och sammanfattningen. Övriga delar av uppsatsen har delats upp sinsemellan, men alla delar har lästs och kommenterats av övriga två som inte haft huvudansvaret för ett specifikt avsnitt.

2. Självhjälpsgrupper - en bakgrund

I detta kapitel presenteras två självhjälpsgrupper som fyra av våra fem informanter var aktiva i. Vi redogör även för begreppet självhjälpsgrupp och dess innebörd.

2.1 Självhjälpsgrupper och dess innebörd

En självhjälpsgrupp betecknas av små grupper som för samman människor med gemensamma problem exempelvis alkoholism, sorg eller någon somatisk sjukdom (Karlsson 2006). Det som kännetecknar självhjälpsgruppen är att deltagarna delar ett gemensamt problem och kan således bidra med ömsesidigt stöd.

Självhjälpsgrupperna avser inte sällan små och informella grupper där deltagarna känner varandra mer eller mindre. Upprepade träffar eller möten är också något som kännetecknar självhjälpsgruppen. Återkommande träffar gör det möjligt för gamla deltagare att ge stöd och förmedla kunskap till nya deltagare. Dock innebär regelbundet deltagande inte tydligt medlemskap (ibid.). Självhjälpsgruppen kan vara professionellt styrd men kan likväl verka utan professionell inblandning. Grupper som syftar till personlig förändring utan professionell inblandning är exempelvis grupper som Anonyma Alkoholister. Grupper som syftar till personlig förändring med professionell inblandning utgör ofta professionellt styrda behandlingsgrupper (Karlsson 2006).

2.2 Anonyma Alkoholister

Anonyma Alkoholister (AA) bildades i USA i mitten av 1930-talet och är idag en världsomfattande icke-vinstdrivande organisation (Kurtz 1991). Verksamheten har ingen politisk, institutionell eller religiös anknytning och bygger på frivilligt deltagande. Organisationen vänder sig till personer med alkoholproblem där ”Det enda villkoret för medlemskap i AA är en önskan om att sluta dricka” (Tredje av AA:s tolv traditioner). AA:s bas utgörs av lokala grupper och de möten som arrangeras av gruppmedlemmarna. Grupperna är självstyrande och självförsörjande och har ingen traditionell styrelse med ordförande etc. Inte heller har organisationen eller grupperna någon medlemsförteckning över de personer som söker sig till AA och dess möten. Anonyma Alkoholister beskriver sig själva

som en gemenskap där kvinnor och män delar sina erfarenheter, förhoppningar och styrkor med varandra där syftet är att hålla sig nyktra samt hjälpa andra alkoholister att uppnå nykterhet (Anonyma Alkoholister 2015).

Anonyma Alkoholister är uppbyggd kring tolv steg respektive tolv traditioner. De tolv traditionerna bildar verksamhetens grundstruktur medan de tolv stegen är ett parallellt program som tillämpas inom AA. När en medlem genomför de tolv stegen får deltagaren stöd av en så kallad "sponsor" som vägleder och hjälper individen att arbeta med och utvärdera stegen.

2.3 Anonyma Narkomaner

Anonyma Narkomaner (NA) härrör från Anonyma Alkoholister och liknar dess utformning till stor del. Skillnaden är att NA vänder sig till människor som har olika typer av drogproblem som inte är alkoholrelaterat. Verksamheten upprätthålls, som i AA, genom att medlemmarna anordnar möten där deltagarna delar med sig av erfarenheter, känslor och annat som uppstår i samband med deras droganvändning och livssituation. Det enda villkoret för medlemskap i NA är en önskan om att sluta använda droger. NA beskriver missbruk som en progressiv sjukdom som påverkar individers fysiska, psykiska, emotionella och andliga funktioner (Anonyma Narkomaner 2011). Precis som AA fungerar organisationen utifrån dess tolv steg och tolv traditioner. NA:s traditioner och de tolv stegen skiljer sig till viss del från dem som tillämpas inom AA.

3. Tidigare forskning

3.1 Litteratursökning

I detta kapitel redogörs för tidigare forskning med avseende på uppbrott från tidigare livssituationer varav den övervägande delen av den utvalda forskningen centreras kring missbruk. När vi sökt efter tidigare forskning har vi använt oss av Göteborgs Universitets bibliotek och sökmotorn Supersök som söker i allt som finns i bibliotekskatalogen och databaser såsom GUPEA, GUP samt Kvinnsam. De sökord vi har använt oss vid sökning av relevant forskningslitteratur (inklusive vetenskapliga artiklar) är: Vändpunkt, vändpunktsprocess, missbruk, beroende, narkotikamissbruk, spelberoende, alkoholmissbruk, exitprocess, Fuchs Ebaughs exitprocess, genus, könskonstruktioner, sociala kön, kvinnors uppbrott, uppbrott, uppbrott ur missbruk. Genom att ta del av andras forskningsstudier har vi därmed fått inspiration till annan relevant litteratur som vi också har beaktat i vår uppsats.

Nedan presenteras tidigare forskning vilken inriktar sig på uppbrott från missbruk, prostitution samt missbruk ur ett kvinnligt perspektiv. Med anledning av att vi intervjuat fem svenska kvinnor som genomgått uppbrott från ett tidigare missbruk har vi i vår studie endast tillämpat svensk forskning då vi anser den mest applicerbar gällande våra informanter och deras bakgrund. Självhjälpsgrupper, missbruksvård och andra institutionella organisationer skiljer sig inte sällan åt länder emellan vilket innebär att den internationella forskningen i vissa avseenden inte i lika hög grad återspeglar de skildringar och redogörelser våra informanter formulerar. Vår genomgång av den nationella forskningen har givetvis inte anspråk på att vara fullständig utan berör endast en del och framhåller sådan forskning som har anknytning till vår forskningsfråga.

Forskning om könsperspektiv kring den missbrukande kvinnans väg ut ur missbruket är tämligen begränsad och vi har därför valt att komplettera forskningen om uppbrott ur missbruk med Landers (2003) forskning kring socialt exkludera kvinnor med narkotikamissbruk.

3.2 Vändpunktsprocesser - sociala relationers betydelse

Birgitta Andersson Rexmo och Agneta Bergsten (2008) genomförde, under utbildning på Psykoterapeutprogrammet vid Göteborgs Universitet, en studie med syfte att fördjupa kunskapen om hur vändpunktsprocesser har sett ut för människor som tidigare haft ett problematiskt levnadssätt, varav de flesta tidigare haft ett aktivt missbruk. Författarna har undersökt vad dessa människor uppfattar vara vändpunkter samt efterforskar om vilken betydelse familj, nätverk samt professionella insatser har haft för vändpunktsprocesserna. Andersson Rexmo och Bergsten intervjuade sammanlagt 11 personer från familjevård, narkomanvård samt verksamheter de själva är aktiva inom.

Resultatet av deras studie visar att det inte endast är faktorer som vantrivsel och missnöje med den aktuella livssituationen som motiverade informanterna till en förändring. Många behövde se att det fanns en möjlighet till olika utvägar eller ha erfarenhet av familj och vänner som inte gav upp hoppet om deras tillfrisknande och som därför utgjorde en positiv kraft. Barndomsvänners betydelse var återkommande inslag i intervjuerna, då dessa har fungerat som ett nätverk som informanten har kunnat återknyta till. Även behovet av att hitta en identitet efter att ha lämnat sitt missbruk underlättas av att man har kunnat knyta an till ”kvarlevorna” av den ursprungliga identiteten som de finner hos barndomsvännerna. Vidare har självhjälsgrupper som AA och NA varit ett märkbart stöd i informanternas vändpunktsprocess. Självhjälsgrupperna utgjorde ett nytt nätverk och bidrog även till en känsla av sammanhang. Andersson Rexmo och Bergstens studie påvisar även att professionella organ har spelat en roll i informanternas vändpunkt genom att identifiera själva vändpunkten samt att de kontinuerligt understödjer familj och nätverk.

Andersson Rexmo och Bergsten har vid analysen av sitt forskningsmaterial utgått från Fuchs Ebaughs exitteori. Deras studie visar att informanterna initialt hade upplevt missnöje och besvikelse över hur livet utvecklats. Tvivlet förefaller för flera av informanterna vara en tämligen lång process då informanterna uttryckte att de inte kan identifiera sig med missbrukaridentiteten samt att de kände att

deras livsstil inte var allmänt accepterat av samhället. Samhällets fördömande samt familj och vänners besvikelse hade sått tvivel hos informanterna.

Hur informanternas tvivel lett fram till en vändpunkt hade sett tämligen olika ut. Andersson Rexmo och Bergsten ser vändpunkten som en tidpunkt då informanterna beslutade sig för att lämna sitt missbruk. Vissa informanter beskrev en dramatisk händelse, exempelvis en närståendes död eller en händelse där de själva har varit nära döden på grund av sin livsstil. Andra framhöll att vändpunkten var kulmen på en lång process av ett flertal negativa händelser. Även händelser som utgjorde en ”ursäkt”, där informanterna inte själva behövde ta ansvar för sitt uppbrott, framkommer i Andersson Rexmo och Bergstens (2008) studie. En fängelsedom, hot om tvångsvård eller hot om omhändertagande av informanternas barn blev avgörande motiv för vissa att bryta upp från sitt missbruk och på den vägen har de sedan lyckats bli drogfria.

Andersson Rexmo och Bergsten påpekar att även tiden efter missbruket är en viktig del i vändpunktsprocessen. Deras studie påvisar att många av dem som tagit sig ur missbruket har sökt sig till organisationer som förutsätter att man har haft en bakgrund som missbrukare, exempelvis AA. Författarna förklarar detta som ett sätt för att hitta en ny identitet. De gamla erfarenheterna blir således på detta sätt en integrerad del av den nya identiteten. Tidigare relationer som upprätthållits under deras aktiva missbruk upphör och därför behövs ett nytt nätverk. Självhjälpsgrupperna kan i då utgöra den nya gemenskapen.

Andersson Rexmo och Bergsten visar att vändpunkten både markerar och förstärker att något har inträffat, mer eller mindre medvetet och att individen därefter genomgått en förändring. Vändpunkterna är individuellt utformade och många av informanterna var inte medvetna om vändpunkten förrän de själva fick berätta för hur deras förändring hade gått till. Studien tyder på att vändpunkten handlar om att uppfatta sig själv i förhållande till sitt eget liv, sina symptom och tillstånd. Trots att vändpunkten är ett stort steg från förtvivlan till förändring sker ofta själva förloppet med små steg.

3.3 Om kvinnor och män som varit narkotikamissbrukare

Arne Kristiansen (1999) har i sin avhandling studerat individer som tidigare varit i aktivt narkotikamissbruk och deras livssituationer före, under och efter missbruket. Kristiansen belyser dessa individers upplevelser av dessa övergångar och deras sociala integration i olika sociala kontexter. Studiens empiri baserades på intervjuer med vardera sju kvinnor och män som varit drogfria i minst två år, och som hade erfarenheter av ett långvarigt narkotikamissbruk samt levde socialt integrerat liv. De teoretiska utgångspunkterna fokuserar på identitet och levnadssätt samt hur dessa kan komma att påverkas av samhälleliga föreställningar och normer. Kristiansen (1999) ser den sociala interaktionen med närstående och den sociala kontext som individen befinner sig i som de drivande faktorerna i identitetsskapande processer.

Efter informanterna introducerats för narkotikan utvecklade dem så småningom en livsstil kring drogen. Tillsammans med vänner skapades ett socialt sammanhang och informanterna berättar att de under den fasen inte upplevde några negativa konsekvenser med missbruket. Sakta men säkert formades en missbrukaridentitet och narkotikan fick en central roll i individernas liv. De relationer och sociala kontexter som de utvecklade centrerades kring narkotikan, och detta missbruk innefattade kriminella aktiviteter för att i vissa fall finansiera missbruket. Det sociala nätverket utgjordes främst av andra människor som missbrukade narkotika, och dessa relationer var även förhållandevis starka och fler än de kontakter individerna hade med anhöriga och familj. Negativa fysiska och psykiska konsekvenser blev så småningom mer påtagliga och många av informanterna beskrev hur de utvecklade en ambivalens mellan ”det vanliga livet” och missbrukslivet. Å ena sidan ville de leva ett vanligt liv och dra fördel av de positiva konsekvenserna som det innebar, å andra sidan hade de efter ett långvarigt missbruk starkare anknytning till sitt narkotikamissbruk och dess nätverk.

När individerna närmade sig slutet av sina missbrukskarriärer blev sociala, psykiska och ekonomiska konsekvenserna mer påtagligt negativa, vilket sedan kom att påverka deras beslut att lämna missbruket. För en del var det dramatiska

händelser som fick dem att genomföra uppbrottet. En av informanterna berättade hur hon under en period efter ett självmordsförsök bestämde sig för att förändra sin livssituation. En annan informant beskriver att det var ett val mellan liv och död, ”antingen slutar jag eller så kommer jag dö”. Flera av informanterna återgav hur de nådde sin ”personliga botten” då de upplevde sina livssituationer som avsevärt sämre än tidigare och att detta fick dem att till slut lämna missbruket. De negativa konsekvenserna av narkotikamissbruket hade således blivit så märkbara att individerna inte längre kunde bortse från dem. Kristiansen (1999) hävdar dock att uppbrottet från missbruket inte skedde plötsligt hos någon av informanterna, utan genom en process och många av informanterna tog sedermera återfall. Fyra av dem berättade att när de beslutat sig för att förändra sin livssituation så hade de inte bestämt sig för att definitivt sluta; någon planerade att lära sig använda droger ”mer socialt” efter hon fått barn, en annan ville undvika fängelsestraff och åkte därför in på behandlingshem, en av informanterna blev förälskad och flyttade ihop med en kvinna. Till slut hade dessa olika sociala omständigheter fått dem att lämna missbruket, bland annat genom nya betydelsefulla sociala relationer men också för att deras nya sociala situation hade minskat narkotikans betydelse för dem. Individerna hade skapat andra alternativ till narkotikamissbruket vilket resulterade i en förändring av såväl deras livssituation som identitet.

Kristiansen (1999) menar att när dessa individer skapade sociala nätverk som inte centrerades kring narkotikamissbruk fick de olika aspekterna betydelse vilket föranledde uppbrottet från missbruket. Således blir de sociala aspekterna tillsammans med identitetsskifte betydelsefulla faktorer i individernas beslut att lämna missbruket. Kristiansen framhåller dock att det som var avgörande för individernas förändring var hur deras sociala situation såg ut *efter* att de lämnat missbruket och att bakgrundsfaktorerna endast var en del av processen.

Kristiansen argumenterar för att det inte är psykiska och fysiska abstinensbesvär som är det huvudsakliga problemet när det gäller missbruk. Det handlar främst om att narkotikamissbruket genom sociala samspel och identitetsskapande processer blir en integrerad del av deras liv under en lång period, vilket medfört att missbruket blivit en inlärd roll hos individerna. Narkotikamissbruket medförde ett sammanhang och en gemenskap, och därför anser författaren att de sociala

nätverk och villkor som centrerar kring individen före, under och efter missbruket är väsentliga för att en förändring i livssituationen ska komma till stånd.

3.4 Om kvinnors uppbrott ur prostitution.

Hedin och Månsson (1998) har genomfört en kvalitativ intervjustudie om kvinnors väg ut ur prostitution. Informanterna bestod av 12 kvinnor som i varierande utsträckning hade befunnit sig i prostitution och sedermera lämnat könshandeln. Studiens syfte var att få en förståelse för vad som har föranlett brytpunkten i prostitutionen samt hur processen fram till uppbrottet har sett ut. För att beskriva uppbrottets process hänvisar författarna till Fuchs Ebaughs teori kring uppbrottsförloppets faser (1998: 52-58). De beskriver dock att informanternas berättelser i studien inte har tydliga mönster och faser, utan istället tycks de kontinuerligt befinna sig i en process av överväganden kring vilka negativa samt positiva konsekvenser prostitutionen medför. Författarna liknar detta med Brills (1972) studie, det vill säga, att det finns krafter som dels stöter bort ("pushes") individen från prostitutionen, dels som drar till sig ("pulls") individen. För många av informanterna hade prostitutionen till en början handlat om tillfälliga lösningar på ekonomiska problem, i andra fall om att få ihop pengar till att köpa en egen bostad eller starta ett eget företag. Informanterna uttryckte att de haft en strävan efter självständighet genom att lösa sina egna problem samt att de varit misstänksamma mot myndigheter och därför sällan sökt hjälp hos dessa. Många berättade om problematiska relationer under uppväxten vilket författarna menar kan ha förorsakat dåligt självförtroende och dålig självkänsla hos kvinnorna. Dessa hade därför haft svårigheter med att upprätta fungerande relationer till andra människor i sin omgivning. Erfarenheter av sexuella övergrepp, emotionellt avvisande och andra typer av relationsproblem har därför, enligt Hedin och Månsson (1998), varit en stor bidragande orsak till att dessa kvinnor befunnit sig i prostitution.

En av de båda forskarnas slutsatser var att de kvinnor som ingick i deras studie hade utvecklat tre olika typer av strategier för att hitta vägar ut ur prostitutionen: resursstrategin, gradvis avveckling samt brobyggande. *Resursstrategin* fokuserar främst på ekonomiska förhållanden, där den prostituerade hittar andra sätt att

försörja sig på genom att exempelvis få ett arbete eller genom att träffa en partner och bilda familj. Hedin och Månsson benämner också föräldraskapet som ett legitimt sätt att bryta sig loss från prostitutionen, där traditionella värderingar om kvinnans roll hamnar i fokus. *Gradvis avveckling* centrerar kring att kvinnan förändrar sina handlingar och innehåll i prostitutionen vilket leder till att omfattningen minskar. Begreppet *brobyggande* hämtar författarna från Fuchs Ebaughs (1988) teori om exitprocesser och handlar om att skapa ett socialt nätverk där personer agerar stöd, exempelvis vänner, familj, professionella kontakter som har en positiv inverkan på uppbrottet.

Med hjälp av ovanstående strategier sökte kvinnorna olika stödjande alternativ när de till slut lämnade prostitutionen. Författarna benämner det senare som *vändpunkten*, men de påpekar samtidigt att begreppet inte nödvändigtvis handlar om ett tydligt uppbrott. Istället kan vändpunkten ske gradvis över en längre tidsperiod, där kvinnorna i flera fall ”tar återfall”, dvs. återgår i prostitution. Många av informanterna ansåg att deras vändpunkt var dramatisk där psykologiska, ekonomiska och sociala förändringar hade varit relativt tydliga. En gemensam nämnare för kvinnornas vändpunkt var känslan av bristande kontroll och avsaknad av självkänsla. Hedin och Månsson framhåller dock att informanternas livssituationer och tidigare erfarenheter skiljer sig åt i många avseenden och vändpunkterna har därmed sett olika ut. Sammanfattningsvis argumenterar författarna för att uppbrottet sker genom en process som genomgår flera faser. Genom diverse “pushes” och “pulls” tar sig kvinnorna igenom faserna. De båda forskarna betonar att detta förlopp inte är en linjär process, utan istället tycks kvinnorna ”hackigt” övergå i de olika faserna genom krafter som drar dem till- respektive stöter bort dem från prostitutionen.

3.5 Sociala nätverkets och relationernas betydelse – exemplet narkotikamissbrukare

Skårner (2001) har i sin avhandling undersökt narkotikamissbrukares sociala relationer och sociala nätverk. Studien fokuserar på människor antingen är inne i ett aktivt missbruk eller som tidigare har missbrukat droger. De är inte missbrukaren eller drogerna som står i fokus, utan det komplexa och dynamiska

ordning av människor som skapar individens sociala nätverk och vilken betydelse som dessa nätverk har i missbrukarens liv samt vilken roll det spelar för missbrukarens möjlighet att åstadkomma en förändring. Skårners studie baseras på kvalitativa intervjuer med dels ovannämnda målgrupp, dels deras närstående och professionella kontakter, och hon belyser det sociala nätverkets övergripande funktion i förhållande till tillhörighet, gemenskap samt social identitet. Till den stödjande delen av nätverket vänder sig individen vid upprepade tillfällen för att få hjälp med att bemästra yttre och inre krav samt uppfylla sina mål i den aktuella situationen.

Skårner menar att det sociala nätverket som oftast ses som stödjande och vägledande inte alltid behöver vara konstruktivt. Det är därför väsentligt att göra en åtskillnad mellan socialt nätverk och socialt stöd. Flera studier framställer enligt Skårner, ett nätverk inte bara som en stödmobilisering utan det erbjuder även icke-stödjande länkar och att dessa kontakter kan skapa problem. Stöd som emanerar från ett stödjande nätverk kan också vara dysfunktionellt, inadekvat och upplevas som ogynnsamt. Nätverk är komplexa och stöd kan ha olika betydelser beroende av sammanhang. Stödet kan således författaren betraktas som ett rationellt flöde av aktiva handlingar och förmedlas genom länkar som är beroende av omständigheter och det sociala nätverkets karaktär.

Det sociala nätverket som helhet måste enligt Skårner studeras med hänsyn till inte bara de existerande sociala banden utan även de icke-existerande banden. Nätverket runt en individ innehåller inte endast konstellationer av unika relationer utan representerar även en konstellation av skilda sociala världar. För en del av informanterna i Skårners studie hade missbrukarvärlden efter en tid dominerat tillvaron medan andra hade lyckats upprätthålla ett engagemang i mer konventionella världar som bestod av exempelvis familje- och arbetsliv. Informanterna framhöll i nämnda studie att de kan befinna sig i olika världar eller att ett konventionellt liv benämns som "den andra" världen och när de lämnar missbruket "byter man värld", eller att man står i ett gränsland mellan två olika världar.

Ett möte av två världar behöver inte nödvändigtvis innebära problem. Det är först när två världar bestående av motstridiga krav på individen som det kan uppstå en kluvenhet hos den som befinner sig med en fot i de båda världarna.

Motsättningarna kan komma att prägla en individs liv och ligga till grund för uppdelningar av "vi" och "dom" både hos individer som missbrukar och deras närstående. Dessa två världar överlappar varandra också. Man lever enligt Skårner samtidigt i och utanför samhället och är samtidigt både "missbrukare" och "sammällsmedborgare". Ett socialt band till en annan individ utgörs inte endast av missbruket som gemensam nämnare och länk mellan dem båda, utan det finns andra faktorer som förenar. Detta "extra band" utöver gemensamma erfarenheter av droger kan skapa komplikationer, eftersom den ena strävar efter att lämna missbruket bakom sig. En persons strävan att uppnå drogfrihet kan därmed innebära att individen tvingas överge betydelsefulla relationer till närstående. Skårner (2001: 257) beskriver att det är *kohesiviteten*, styrkan i de sociala banden till andra människor som är avgörande när individen ställs inför ett val mellan olika världar.

En lång tids narkotikaanvändning kan innebära att världarna glider isär alltmer. Skårner beskriver att oavsett denna åtskillnad finns det betydande relationer som överlever utanför missbrukarvärlden. Detta är ett uttryck för att det finns en värld utanför som ständigt tränger sig på missbrukarvärlden. Dessa relationer utgör enligt Skårner en möjlighet till förändring som kan vara motiverande för individen att överge missbruket. En fråga som är central i detta sammanhang är huruvida gemenskapen i den drogfria världen, i realiteten, är tillgänglig för individen under en drogfri period. Skårner återger hur informanterna beskrev det drogfria livet i termer av ensamhet och passivitet. Att frigöra sig från missbruk innebär att också göra sig fri från den sociala värld som missbruket är en stor del av. Utifrån informanternas berättelser förklarar Skårner att det finns en önskan om att leva i två oförenliga världar på samma gång. Det finns en tydlig dragningsprocess för individen både i det gamla och nya livet. Det finns en önskan om att bli drogfri och att leva ett konventionellt liv i den "nyktra världen". Samtidigt beskrev informanterna den senare världen som kravfylld och oberäknelig, fylld av plikter och skyldigheter. Att ta ett kliv in i det nya drogfria livet innebär att avskärma sig från sitt tidigare sociala nätverk. Men man klipper sällan banden helt vilket då gör

det i princip omöjligt att överge en värld för en annan. För övergången till ett drogfritt liv krävs det enligt Skårner att finna verktyg för att kunna hantera utmaningar som det konventionella livet innebär. Missbrukarvärlden som fortfarande är tillgänglig finns inte sällan längre än ett telefonsamtal bort.

3.6 Svårigheten att bryta upp från ett aktivt missbruk – exemplet socialt exkluderade kvinnor med narkotikamissbruk

Lander (2003) har i sin avhandling undersökt åtta narkotikamissbrukande kvinnor som dagligen brukade narkotika och som var socialt exkluderade. Varje kvinna följdes under drygt ett år. Avhandlingen präglas av ett socialkonstruktivistiskt perspektiv och studerar de dominerande föreställningar om den ”missbrukande kvinnan” och vilka implikationer som den sociala definitionen ”missbrukare” har för kvinnornas levnadsförhållanden. Tre teman genomsyrar studien: femininitet, levnadsförhållanden och samhällskontroll med utgångspunkt från kvinnornas egna berättelser om sina liv och hur bilderna av dem själva framträder i deras berättelser samt på vilket sätt bilderna sammankopplas med det liv de levte.

Lander studerar bland annat utanförskapets gemenskap och hur den påverkar kvinnorna i valet till att stanna i missbruket alternativt till att stanna kvar i missbruksvärlden. I studien konstaterar Lander att gemenskapen i utanförskapet ger upphov till en känsla av tillhörighet hos den missbrukande individen. Valet av tillhörighet står i relation till deras sociala och ekonomiska överlevnad.

Kvinnornas sociala position kan verka begränsande av deras möjligheter att ta sig in i det etablerade samhället.

Lander studerar en annan aspekt av femininitet; frågan om det ”goda moderskapet” som har en direkt koppling till normalitet/avvikelse utifrån ett genusperspektiv. Föreställningen om den självuppoffrande och vårdande modern har präglat samhället både kulturellt och socialt och är starkt införlivat i kvinnors genushabitus. Frågan Lander ställer sig är vilka förpliktelser och förväntningar

från omgivningen som vilar på moderskapet samt huruvida kvinnorna förhåller sig till dessa. Författaren hävdar att de föreställningar som vilar på kvinnans moderskap internaliseras hos kvinnor och utgör sedan den ram utifrån hur kvinnan identifierar sig själv och framför sig själv som just kvinna. Att inte bekräftas som en god mor av omgivningen på grund av ett aktivt missbruk riskerar att kvinnors identitet som ”goda kvinnor” krackelerar och därmed även upplevelsen av sig själv som respektabel. Känslor av skam kan uppstå då kvinnan förlorar sin legitimitet som ”en god mor” och därmed ”en god kvinna”. Kvinnan hanterar skammen genom att internaliserar bilden av sig själv som en icke-respektabel och kapabel mor.

Lander beskriver hur kvinnorna i studien förklarade sitt val av tillhörighet som en strävan efter ekonomisk och social överlevnad och föreställningar att ett uppbrott skulle innebära en ensam, osäker, ångestfylld och tråkig tillvaro. Den tillvaron de levde i under missbruket präglas av stundtals misär men utgjorde samtidigt en trygghet då de aktivt valde att stanna i en social position som enligt dem själva fungerade. Kvinnorna upplevde att alternativen var få och att deras förmåga begränsade dem både utifrån hur de skulle klara av det ”nya livet” och hur de skulle kunna överge ”missbrukarlivet”. Samtidigt beskriver Lander i sin studie att det fanns en påtaglig önskan att få tillträde till ett annat liv, ett liv med drogerna men utan de konsekvenserna som missbrukarlivet medförde.

4. Teoretiska perspektiv

I detta kapitel presenteras de teoretiska perspektiv vi valt att använda i studien. Vi kommer att redogöra för Fuchs Ebaughs (1988) teori om exitprocesser, könsperspektiv samt symbolisk interaktionism där vi även valt att redogöra för rollteori, signifikanta symboler och ritualer som härrör ur den symboliska interaktionismen. Samtliga teorier genomsyrar studiens resultat och analys av det empiriska materialet.

4.1 Exitprocesser

Helen Rose Fuchs Ebaugh är en före detta nunna som senare kom att bli professor i sociologi vid Houstonuniversitetet i Texas, USA. Fuchs Ebaugh (1988) utvecklade en allmän teori om exitprocesser genom att studera olika typer av rollövergångar och uppbrott från tidigare livssituationer. I sin studie intervjuade hon 57 före detta nunnor, 10 transexuella samt 106 personer som på olika sätt definieras som ”före detta” (=exes). Exempelvis missbrukare, prostituerade, frånskilda, änkor m.fl. Hon har utvecklat en särskild modell enligt vilken individen genom en exitprocess (”role-exit process”) genomgår olika faser i en rollövergång och lösgör sig från sin tidigare existerande roll. När individen blir medveten om sin livssituation och börjar agera mer självmedvetet påbörjas ett skifte i exitprocessen i form av beslutsfattande, överväganden och sökande efter alternativ, rollövning och förändringar i sitt sociala sammanhang. Fuchs Ebaugh benämner faserna på följande vis: de första tvivlen, sökandet efter andra alternativ, vändpunkter och skapandet av ex-rollen.

De första tvivlen

Exitprocessens första fas utgörs av individens ifrågasättanden samt tvivel på sin existerande roll som exempelvis missbrukare etc. En känsla av otillfredsställelse, som inte sällan infinner sig omedvetet, skapar osäkerhet om den befintliga rollen uppfyller grundläggande behov och förväntningar. Personens tvivel är en väsentlig del i rollövergångens process, då den medför en omtolkning och omdefiniering av en situation som tidigare varit självklar. Således sker det en inre

bearbetning vilken ger tidigare normativa förväntningar och omständigheter en ny betydelse. Fuchs Ebaugh (1988) framhåller att de första tvivlen kännetecknas av överväganden mellan positiva och negativa konsekvenser, vilket sker vid en omprövning av den existerande rollens krav och värderingar. Exempelvis kan de första tvivlen infinna sig när personen i fråga genomgår förändringar i relationer eller är med om plötsliga, dramatiska händelser som starkt påverkar personen livssituation.

Sökandet efter andra alternativ

Individens rollövergång är inte sällan en pågående reflekterade process som sker under en längre tid. Känslan av att tvivla och omdefiniera en befintlig roll innebär inte att individen helt förkastar eller tar avstånd från sin roll. Förutsättningen för att en rollövergång ska äga rum är att en eller flera mer eftersträvarvärda roller framstår som alternativ till den befintliga rollen. Sökandet efter andra alternativ är därmed en jämförande process där de olika rollerna tillskrivs olika för- och nackdelar för att sedan vägas mot varandra. Dessa överväganden är beroende av bekräftelse från omgivningen för att befästa sig hos individen. Negativa reaktioner kan resultera i en fördröjning av exitprocessen eller hindra den från att fortgå medan positiv respons kan förstärka motivationen till att söka andra alternativ. Således får omgivningen en betydande roll när individen befinner sig i denna fas av överväganden samt prövningar av alternativa roller och utvägar.

Vändpunkter

När individen har gått igenom stadier av tvivel och sökande efter alternativ kommer denne till slut i ett läge då han eller hon bestämmer sig för att definitivt lämna sin befintliga roll eller som Fuchs Ebaugh (1988) uttrycker det ”makes a firm [sic!] and definitive decision to exit”. Vändpunkten karaktäriseras av den motvilja individen upplever gentemot rollens avsaknad av behovstillfredsställelse. Beslutet åtföljs inte sällan av externa handlingar för att markera uppbrottets trovärdighet, exempelvis genom att personen lägger in sig för avgiftning, separerar från sin partner och dylikt.

Fuchs Ebaugh beskriver att det finns olika specifika typer av vändpunkter. I sin teori om exitprocesser har hon delat in dessa i fem huvudkategorier: specifik

händelse, “the straw that broke the camel’s back”, tidsrelaterade faktorer, “ursäkter” samt antingen/eller-situationer.

- Specifik händelse
Dödsfall, otrohet eller avskedande från sitt arbete är exempel på specifika händelser som främjar vändpunkter hos individer och vilka tydligt markerar individens rollövergång från en livsfas till en annan. Specifika händelser behöver inte nödvändigtvis ske genom tydliga incidenter, utan kan istället kännetecknas av förhållandevis obetydliga händelser som ändå har en viktig symbolisk betydelse för individen. Således centrerar denna typ av vändpunkt kring omständigheter som konkretiserar individens ambivalens gentemot sin nuvarande roll och som därmed främjar ett uppbrott.
- “the straw that broke the camel’s back” - Droppen som fick bägaren att rinna över
Denna vändpunkt uppstår genom att negativa händelser gradvis samlas i individens medvetande och där en händelse till slut resulterar i att individen inte längre kan uthärda sin livssituation. Individen inser att ett uppbrott är nödvändigt för att en progressiv förändring ska komma till stånd.
- Tidsrelaterade faktorer
Tidsrelaterade faktorer syftar på när individen hamnat i ett läge där han eller hon upplever att ett uppbrott måste ske för att inte riskera att tvingas stanna kvar i sin problematik. Personen finner potentiella utvägar där temporära möjligheter får stor betydelse. Fuchs Ebaugh (1988) exemplifierar bland annat med en lärare som i samband med att hon fyllde 40 år upplevde att i det fall hon inte gör en omedelbar förändring kommer hon aldrig att lämna sitt yrke, vilket sedan resulterade i att hon bytte yrkesbana.
- Ursäkter

Situationer/händelser som förser individen med legitima skäl (“excuses”) som denne behöver för att förändra sina livsvillkor. Ansvaret skiftar fokus från individen till någon annans engagemang eller de omständigheter som krävs för att ett uppbrott ska förverkligas. Det kan exempelvis uppstå om personen råkar ut för fysiska skador eller när myndigheter hotar med åtgärder om individen inte genomgår en förändring (Fuchs Ebaugh 1988)

- Antingen/eller-alternativ
Individen upplever att uppbrottet blir avgörande för att rädda sitt liv, där vändpunkten således handlar således om en känsla av liv eller död. Det kan uppstå efter en uppskakande händelse som exempelvis en bilolycka eller hot om avsked från sitt arbete. Den här typen av vändpunkt var i Fuchs Ebaughs studie mest vanligt hos alkoholmissbrukare och individer som separerat från sin partner.

Skapandet av ex-rollen

Skapandet av en ny identitet är en process som konstrueras utav individens förflutna, presens och framtid. Den identitet individen tidigare haft kommer inte att överges utan istället integreras med den nya identiteten. Det uppstår således en “slitning” hos individen då denne försöker frigöra sig från tidigare självuppfattning kopplat till de normativa förväntningar på den tidigare rollen samtidigt som det föreligger förväntningar från omgivningen på individen ska uppträda utifrån sin tidigare roll. Då en individ har frigjort sig börjar processen av att inträda en ny roll och ge ifrån sig “repliker” (=cues) som påvisar att en förändring har ägt rum. Replikerna indikerar till omgivningen att individen förväntar sig att bli bemött på ett annorlunda sett än tidigare. Repliker hjälper omgivningen att definiera individen utifrån en ny social roll med medföljande normativa förväntningar, värderingar och intressen.

4.2 Symbolisk interaktionism

Sven-Axel Månsson redogör i antologin *Perspektiv på sociala problem* (2002) för den symboliska interaktionismens karaktäristiska drag. Månsson hänvisar till Blumer (1969), som myntade begreppet, som menar att teorin grundar sig i att

människan tolkar varandras handlingar istället för att uteslutande reagera på varandra som en yttre påverkande faktor. Föremål som exempelvis ett bord eller mer abstrakta ting som mänskliga relationer föreligger på grund av sin betydelse som vi människor tillskriver dem. Detta gäller inte minst sociala problem. Blumer (1969) kritiserar antagandet att det sociala problemet har en naturlig och objektiv existens och att detta inte kan förklara varför vissa sociala missförhållanden beaktas som sociala problem och andra inte. Istället framhåller Blumer att sociala problem är resultat av en kollektiv definitionsprocess. Blumer använder begreppet "process" för att markera innebörden av dynamiken i uppkomsten av sociala problem. I samhället råder sociala normer och då människan har införlivat dessa uppkommer också en förväntning av att normerna ska efterlevas. Detta blir ett, av samhället, accepterat beteende. Den symboliska interaktionismen är en relevant teori för att belysa hur samspel mellan människor konstruerar missbruk som socialt problem och hur detta kan influera vägen ut ur missbruk. I studien kommer den symboliska interaktionismen och dess begrepp signifikanta symboler och ritualer att tillämpas som verktyg för att analysera informanternas samspel med sin omgivning och dess effekt på deras exitprocess. Den symboliska interaktionismens rollteori kommer att utgöra ett redskap för att analysera informanternas övergång från rollen som aktiv missbrukare till rollen som drogfri.

Rollteori

I boken *Presentation of self in everyday life* (2007) introducerade Goffman teorin som liknar vardagslivet vid en teater där människor föreställer sig själva inför andra i varierande situationer och omgivningar. Detta utgör Goffmans dramaturgiska perspektiv på social interaktion (Persson 2012). I samhället förväntas man att agera utifrån sin roll och sin position. Goffman redogör för hur olika normer influerar vårt sätt att agera. I det som Goffman benämner som "off stage" eller "bakre regioner" behöver inte individen leva upp till de normer samhället konstruerat. Den miljön utspelar sig bakom kulisserna, alltså i hemmet eller i en omgivning där man inte upplever sig vara betraktad av andra. Det som Goffman benämner för "on stage" utspelar sig i de "främre regionerna" liknande en scen där vi är granskade av en kritisk publik. Skillnaden mellan de bakre och främre regionerna är publikåtskillnaden, det vill säga individens kontroll över vilken publik som ser vad (ibid.). Lalander och Johansson (2010)

diskuterar Goffmans rollteoretiska regioner och förklarar dessa regioner med en tämligen simpel företeelse som middag hemma hos bekanta. Före middagen förbereder man sig i det egna hemmet. Man klär sig i passande kläder och kanske även köper en blomma på vägen. Vi rustar upp oss för den karaktär som ska ge andra information om vilka vi önskar att uppfattas som. När vi väl kommer hem från middagen kan man tvätta bort sminket, ta av sig slipsen och sätta sig bekvämt framför tv:n. Detta beskriver Goffman (2007) som att ridån går ner och man kan kliva ur sin rollkaraktär och vila från sina repliker.

Rollteori utifrån exit-process

När individen genomgår en rollövergång erfar den också något som kan benämnas som personlig transformation (Liedgren Dobronravoff 2007). Vad för social situation som existerat dessförinnan eller uppstår efter passagen bedöms utifrån ett rollteoretiskt perspektiv som mindre relevant. Rollteorin analyserar hur individen uppfattar den egna personliga transformationen som uppstår under en rollövergång (ibid.). Rollteorin lägger mindre vikt på hur ideologiska och organisatoriska faktorer påverkar avhopp eller utgångar. Ervin Goffmans (2007) begrepp moralisk karriär tillämpas av Beckford (1985) för att beskriva den sociopsykologiska dynamiken som uppstår vid rollövergångar och hur den personliga transformation som en individ genomgår under passagen påverkar identifikationen av självet i förhållande till den nya sociala situationen. Då en person övergår från en social situation till en annan formas identitet efter vad som anses som moraliskt önskvärt i den aktuella kontexten. Denna transformation och hur individen väljer att tillskriva sina olika roller olika egenskaper som särskiljer dem är delvis beroende av hur omgivningen i den nya sociala situationen identifierar rollerna. Rollövergångar kan därmed liknas med en resa utifrån hur man uppfattar sig själv i förhållande till sin sociala omgivning från exempelvis ansvarslös och trotsig till ansvarstagande och foglig individ (Beckford 1985).

Vidare konstaterar Beckford (1985) att individens förståelse av själva rollövergången och den personliga transformationen är något som ofta förekommer först i efterhand. Individen konstruerar därmed förklaringar i ett försök att skapa förståelse för sin tidigare roll först då denne befinner sig i en annan. Bromley (1997) påpekar att rollövergångar inte nödvändigtvis innebär ett

avslut på relationen till sin tidigare omgivning. Det kan för individen upplevas som svårt att åstadkomma ett avslut på det individuella planet vilket kan förklara organiserandet av så kallade före-detta-medlemsgrupper för att finna stöd hos varandra.

Ritualer och signifikanta symboler

Randall Collins (2004) skriver om hur turtagandet som kan präglade en dialogföreling mellan medlemmarna i en grupp skapar förutsättningar för jämbördig delaktighet, sociala band samt fortsatt gemenskap. Collins beskriver interaktionsritualer som utvecklade av gemensamt fokus och empatiskt förhållningssätt hos individen i förhållandet till övriga i gruppen. Fyra kriterier måste uppfyllas för att något ska bedömas vara en interaktionsritual;

- Gruppen ska vara fysiskt samlade på en och samma plats.
- Tydlighet kring vilka som definieras som deltagare och vilka som inte gör det.
- Fokus är centrerat på en gemensam aktivitet eller objekt som är uttalat i gruppen.
- Deltagarna delar ett känsloläge eller en känslomässig erfarenhet.

Interaktionsritualerna menar Collins kan resultera i gruppsolidaritet som innefattar en känsla av tillhörighet och alstrar emotionell energi hos individen. Den emotionella energin kan förklaras som en upplevelse av att bli upplyft, få stärkt självförtroende och ökad initiativförmåga. Collins menar att ett av ritualernas syften är att skapa symboler. Dessa utmärks som synliga märken, språk, uttryck, ord samt gester.

Symboler kan gestaltas på olika sätt och tillämpningen av det som Mead (1976) benämner som ”signifikanta symboler” är en förutsättning för att kunna ”ta andras roller” och för att genomgå ett så kallat rollbyte. Signifikanta symboler i en grupp utgörs både av stimulus och respons. Genom att medlemmarna i en social grupp talar samma språk och använder sig av så kallade signifikanta symboler kan de identifiera sig med varandra genom att sätta sig in i den andres situation och förstå dennes känslomässiga upplevelser. Överfört till andra mer specifika grupper finns

det ord som är specifika för en organisation som inte bara identifierar dem som individer utifrån deras berättelse utan även som en enhetlig grupp. Genom deltagandet i ett socialt sammanhang och det samtal vi för lär vi oss, enligt Mead (1976), samhällets eller gruppens ”signifikanta symboler”. Meningsskapandet i tillvaron är enligt Mead (ibid.) helt beroende av igenkännandet som uppstår genom de språkliga överenskommelser individerna gör.

4.3 Könsperspektiv

I denna studie används könsperspektiv liktydigt med kvinnoperspektiv. Flera studier som gjorts utifrån ett könsperspektiv vill synliggöra gruppen kvinnor och kvinnors livssituation (Hydén 2002). Det har inte alltid varit en självklarhet att bedriva forskning eller praktiskt arbete och samtidigt ha en utgångspunkt i kön eller hur kvinnor och mäns sociala verklighet är konstruerad. Utifrån detta har det riktats kritik mot en så kallad könsblindhet i forskning då den varit könsneutral (ibid.). Könsneutralitet i forskning kan innebära att forskningen utgår utifrån ett manligt perspektiv genom att män görs till norm medan kvinnors erfarenhet marginaliseras (ibid.). I denna studie anläggs ett könsperspektiv på det material vi insamlat i syfte att tydliggöra hur historiska och normativa föreställningar präglar samhällets syn på kvinnor samt hur detta kan komma att påverka informanternas sätt att definierar sig själva och deras väg ut ur missbruk.

Den teoriutveckling som råder avseende kvinnoforskningen kan medvetandegöra de konsekvenser för det sociala arbetet och bemötande av sociala problem som uppstår i förhållande till föreställningar förknippade till kön (Hydén, 2002). Inom feministisk teoribildning görs det en åtskillnad mellan kvinnors biologiska och sociala kön, även kallat genus. Intentionen är att tillbakavisa biologisk deterministiska påståenden om vad kvinnor är och vad de inte är. Hydén (2002) framhåller att det biologiska könet är vad naturen har försett oss med, medan det sociala könet är det som tillägnas i ett kulturellt sammanhang. Simone de Beauvoirs citat “man föds inte till kvinna, man blir det” i sin klassiska bok *Det andra könet* beskriver hur man inte föds med ett socialt kön utan att detta är något som är konstruerat under historiskt förtryck (2006: 325). Visserligen är kvinnor av

kvinnligt kön, genus är dock kulturellt och historiskt betingat. Kvinnlighet är en egen indelningsgrupp till skillnad från "kvinnan". De egenskaper som tillskrivs kvinnlighet påtvingar kvinnor att vara individer med vissa egenskaper. Beauvoir (ibid.) framhåller att situationen inte är bestämd av kroppen, utan kroppen är snarare bestämd av situationen. Med andra ord är "karaktärsdrag" inte medfödda utan de återspeglar en omständighet som beror på samhällets struktur. Enligt de Beauvoir har kvinnor genom historien forcerats in i rollen som den ständiga "andra", ett tvunget objekt, vars innebörd inte bestäms av dem själva utan av männen. Feminismens mål är enligt de Beauvoir således att frigöra kvinnor från dess objektifiering.

Vidare redogör Lander (2003) för huruvida de omkringliggande föreställningarna om vår kropp blir bestämmande för sexualiteten, något som i sin tur organiserar samhällsstrukturen. Genom att agera efter tanke- och handlingsmönster i vardagslivet bekräftas de underliggande föreställningar om vad som är manligt respektive kvinnligt. Vidare råder det även föreställningar kring olika typer av femininitet. Föreställningar kring femininiteten beror av hur den positioneras i en specifik social situation. Det råder historiskt och kulturella förväntningar på hur en kvinna bör vara. Konstruktioner av femininitet består av element av normalitet (Lander 2003). Lander hänvisar till Moi (1997) som menar att begreppet normativ femininitet syftar till en typ av maktyttring i förhållande till hur en kvinna bör vara, vilket reproduceras inom det sociala fältet. De kvinnor som faller inom den normativa idealet riskerar att bli kategoriserade som avvikande (ibid.).

5. Metod och metodologiska övervägande

I detta kapitel redogör vi för vilka metoder som använts genom uppsatsarbetet samt våra olika metodologiska överväganden. Vidare belyser vi frågan om studiens tillförlitlighet och hur vi tillämpat Vetenskapsrådets forskningsetiska principer.

5.1 Förförståelse

Enligt Holme och Solvang (1997) har vi en grundad förförståelse i våra värderingar och förutfattade meningar som präglas av tidigare erfarenheter samt vår sociala omgivning. Dessa socialt präglade förförståelser har även vissa förbindelser med de erfarenheter vi förvärvat under vår utbildning på socionomprogrammet vid Göteborgs universitet.

Vår förförståelse som kan ha bäring på vår studie i denna uppsats går tillbaka till vårt uppsatsarbete ("B-uppsats") i kursen "Fältanknutet vetenskapligt arbete" på termin 3 i socionomprogrammet. Vårt kvalitativa uppsatsarbete handlade om självhjälsgruppen Anonyma narkomaner (NA) och vad det är i metodikens utformning som gör att människor med narkotikaproblem väljer att kontinuerligt delta i NA:s verksamhet genom att bland annat "gå på möten". Under uppsatsarbetet deltog vi i NA-möten varje vardag under två veckors tid och genomförde intervjuer med deltagare i NA. Genom detta konstruerade vi som studenter en bild av självhjälsgruppen samt dess innebörd och betydelse för deltagarna. Således skapades även en föreställning om vad NA som metod hade för betydelse för tillfrisknandet från missbruk. Faktorer som i det enskilda fallet hade haft betydelse för vägen till tillfrisknande förmedlades av respondenterna. Viktiga inslag som gemenskap och samhörighet samt identifikation framträdde under intervjuerna och i analysarbetet som viktiga faktorer för att upprätthålla drogfriheten. Således har vi en tydlig förförståelse om självhjälsgruppers positiva inverkan för att kunna tillfriskna och lämna ett aktivt missbruk bakom sig.

5.2 Forskningsansats

Relationen mellan teori och empiriskt material styrs av val av forskningsansats. När man låter teorin bli föremål för en empirisk granskning kallas det för deduktiv forskningsansats. Med andra ord låter man forskningen härledas utifrån en redan befintlig hypotes eller teori. Det empiriska materialet prövar eller granskar således teorin när den förvärvats (Bryman 2011). När däremot empirin styr val av teori benämns detta som ett induktivt arbetssätt. Den induktiva forskningsansatsen drar slutsatser utifrån empirin på vilket teorier appliceras (ibid.). En deduktiv forskningsansats omfattar naturliga element av induktiva inslag. Då forskaren har samlat in sitt empiriska material utifrån ett redan befintlig teoretisk utgångspunkt måste man således dra slutsatser ur materialet för att koppla tillbaka och pröva teorin.

I vår studie har vi utgått ifrån en abduktiv forskningsansats. I studien har vi utgått ifrån Fuchs Ebaugs teori om exitprocesser när vi har utformat vårt syfte, våra frågeställningar och även vår intervjuguide. Vi har således i det avseendet haft en deduktiv forskningsansats. Vi har samtidigt också arbetat induktivt genom att konkludera det material vi insamlat och jämföra det med befintliga teorier. Teorin gör det möjligt att analysera det empiriska materialet och uppfatta det som ”någonting” samtidigt som empirin är grundläggande för att man ska se allt möjligt i sitt material (Svensson 2015). Vi har således utgått från en abduktiv förklarings- och förståelseansats, där abduktionen utgår från en redan tolkad eller teoriladdad empiri. Växelspelet mellan induktion och deduktion kan åskådliggöras med nedanstående figur.

	Deduktion	Induktion	Abduktion
Teori/ Djupstruktur			
Empiriska regelbunden- heter / Ytstruktur			
Empiri			

The diagram is a 3x3 grid. The columns are labeled 'Deduktion', 'Induktion', and 'Abduktion'. The rows are labeled 'Teori/ Djupstruktur', 'Empiriska regelbundenheter / Ytstruktur', and 'Empiri'. In the 'Deduktion' column, a solid arrow points from the top row to the middle row, and another solid arrow points from the middle row to the bottom row. In the 'Induktion' column, a solid arrow points from the bottom row to the middle row. In the 'Abduktion' column, a solid arrow points from the bottom row to the top row, and another solid arrow points from the middle row to the top row. A dotted arrow also points from the bottom row to the middle row in the 'Abduktion' column.

Källa: Alvesson och Sköldbberg 1994, s. 45.

I analysen har vi därför pendlat mellan teori och empiri, som gjort att vi har haft ett kritiskt förhållningssätt vad gäller såväl teoretisk utgångspunkt och våra tolkningar av empirin.

5.3 Val av kvalitativ metod

Syftet med uppsatsen är som tidigare nämnt att undersöka hur kvinnor med ett tidigare aktivt missbruk har upplevt vändpunkten i sitt missbruk samt vilka aspekter som kan främja en vändpunkt. Det som är karaktäristiskt för en kvalitativt inriktad studie är att forskaren intresserar sig för hur något görs, sägs, upplevs, framträder eller utvecklas, och dessa aspekter kan undersökas både på individ- och kollektiv nivå (Brinkmann & Tanggaard 2015, s. 14). Den kvalitativa forskningsmetoden svarar således mot vår ambition att kunna analysera likheter och skillnader mellan informanternas erfarenheter och upplevelser, och därmed kunna påvisa och analysera variationer som framträder i resultaten.

Kvalitativa metoder har vuxit fram som en kritik gentemot kvantitativa metoder. I metodlitteraturen talas det om ”hård” och ”mjuk” data (Bryman 2011: 372). Kvalitativa metoder utgör mjuk data där det eftersträvas kontextuell förståelse och där insamlingen av empirin utgörs av fyllig och ”tät” data (ibid.: 371-372), medan kvantitativ metod står för hård data ”i den bemärkelsen att de är handfasta och

entydiga, något som bygger på den precision som objektiva mätningar har” (ibid.: 372). De största bristerna med kvantitativ metod är att det är svårt att komma åt stora delar av samhällslivet som inte går mäta med siffror. Det går exempelvis inte att mäta social interaktion med genom kvantitativ data (Ahrne & Svensson 2015). För att studera sociala fenomen behöver forskaren istället vända sig till människor som på något sätt har erfarenhet av fenomenet. Enligt Ahrne och Svensson (2015) kan detta göras på tre olika sätt:

1. Forskaren frågar människor anledningen till varför och hur de utför vissa handlingar samt hur de uppfattar sin livssituation. Detta görs med hjälp av en forskningsintervju.
2. Forskaren kan observera människor utföra dessa handlingar och själv uppleva hur deras omgivning ter sig.
3. Forskaren kan även dra fördel av redan existerande dokument av olika slag.

Vi har valt att göra semistrukturerade intervjuer där vi har utgått från en intervjuguide med förhandsformulerade (huvud)frågor (bilaga 2). En semistrukturerad intervju är ett exempel på en kvalitativ intervju. Kvale och Brinkmann (2009: 17) förklarar innebörden av den kvalitativa forskningsintervjun på följande sätt:

Den kvalitativa forskningsintervjun söker förstå världen från undersökningspersonernas synvinkel, utveckla mening ur deras erfarenheter, avslöja deras levda värld som den var före de vetenskapliga förklaringarna”.
Forskningsintervjun bygger således på vardagslivets diskussion och är ett professionellt samtal där kunskap konstrueras i interaktionen mellan informanten och intervjuaren.

I en semistrukturerad intervju ska frågorna vara utformade på sådant sätt att informanten får tillfälle att så fritt som möjligt utforma svaren. Naturliga följdfrågor som uppkommer under intervjun kan ställas, dock har vi hållit oss till ursprungsfrågorna samt den ursprungliga ordningen i formuläret i största möjliga utsträckning (Bryman 2011), men har naturligtvis anpassat oss efter informantens utsagor. Den semistrukturerade intervjun är som metod flexibel och ger utrymme

för informanten att mer djupgående och subjektivt redogöra för sina erfarenheter och uppfattningar av händelser, situationer etc. som är vikt för studien.

5.4 Urvalsprocess

Studiens syfte och frågeställningar styr valet av informanter i en intervjuundersökning som denna. Då vi valt att studera vändpunkter som vägen ut ur ett missbruk är det givet att personer med tidigare missbruk är vår målgrupp. Därefter kommer frågan om vilka av dessa personer som ska intervjuas. Vi har använt oss av ett målinriktat urval som innebär att vi har eftersökt personer som har denna bakgrund. Således finns det redan från början fastställda kriterier för vem som är lämplig att intervjua utifrån studiens syfte (Bryman 2011).

Eftersom målgruppen är kvinnor som tidigare varit inne i ett aktivt missbruk utformade vi tre inklusionskriterier för att kunna delta i studien. Dessa innebar att informanten skulle vara en kvinna som tidigare haft ett aktivt alkohol-, narkotika eller spelberoende och som därefter varit drogfri/nykter/"spelfri" i minst sex månader. Anledningen till detta är att individen ska ha möjlighet att själv reflektera över sitt tidigare missbruk samt sin egen självupplevda vändpunkt. När vi sökte efter informanter vände vi oss till självhjälsgrupper i Västra Götaland, då vi ansåg det mest praktiskt och tidsekoniskt att söka i närområdet eftersom vi är bosatta i Göteborg. Det föll sig naturligt att vända sig till Anonyma Narkomaner, Anonyma alkoholister samt självhjälsgrupper för spelberoende, då vi under tidigare uppsatsarbete fick kännedom om dessa grupper.

För att kunna rekrytera informanter utformade vi ett informations brev som skickades ut via epost till diverse självhjälsgrupper (Bilaga 2). De kvinnor som var intresserade kontaktade själva oss antingen via telefon eller epost för att meddela sitt intresse att låta sig intervjuas. De kvinnor som ingår i undersökningsgruppen är självvalda (*self-selected*), dvs. de har själva anmält sitt intresse av att delta i undersökningen utifrån inklusionskriterierna (Runquist 2012) Genom NA fick vi kontakt med tre kvinnor. Då det förelåg svårigheter att få vidare kontakt med två av dessa kvinnor, blev således enbart en kvinna från denna

självhjälpsgrupp intervjuad. Genom AA fick vi kontakt med fyra kvinnor, av vilka tre intervjuades eftersom det fanns svårigheter att få vidare kontakt med en av kvinnorna. Vi fick även kontakt med två kvinnor från självhjälpgrupper för spelberoende av vilka en intervjuades.

Eriksson-Zetterquist och Arhne (2015) framhåller att det kan vara problematiskt att försöka definiera hur många informanter som är nödvändiga för att uppnå så kallad teoretisk mättnad. Mättnad begreppsliggör det svarsmönster som erhålls via informanterna och likheten i dessa svar. Ju mer lika svaren är, desto större mättnad. När forskaren uppnått den mättnad kan ytterligare intervjuer kännas obehövligen. Denna mättnad är näst intill omöjlig att exakt förutspå. Teoretisk mättnad tillämpas inom grounded theory, vilken vi inte har tillämpat. Frågan om teoretisk mättnad framstår därtill som ointressant att ens överväga i ett examensarbete där vi som forskare har ytterst begränsad tid till vårt förfogande.

Initialt var vår avsikt att genomföra nio intervjuer med tre vardera från NA, AA och självhjälpgrupper för spelberoende. Som tidigare nämnt förelåg det ibland svårigheter med att få fortsatt kontakt med kvinnor som hade anmält sitt intresse att delta i studien, varför vi slutligen genomförde fem intervjuer. Även om vi inte, som påpekades ovan, ser det meningsfullt att diskutera i termer av ”teoretisk mättnad” kunde vi dock konstatera att informanternas svar var tillräckligt varierande för att uppnå vårt syfte.

5.5 Intervjuernas genomförande

En forskningsintervju är en interpersonell situation, alltså ett samspel mellan två personer gällande ett visst fenomen (Kvale & Brinkmann 2009). Då vi är tre studenter som tillsammans genomfört studien och uppsatsarbetet har vi enats om att intervjuerna ska ske antingen då två eller en av oss är närvarande. Vi ansåg att om samtliga var närvarande vid intervjuerna skulle det finnas en påtaglig risk för obalans i intervjun samt utifrån informanternas önskan och tidsaspekten.

Eriksson-Zetterquist och Arhne (2015) menar att relationen mellan intervjuaren och informanten påverkas av en rad faktorer. Dessa faktorer behöver endast inte

utgöras av egenskaper hos intervjuaren så som kön eller ålder utan även vart intervjun utspelar sig. Då vi önskade att informanten skulle uppleva sig bekväm med att bli intervjuad överlät vi bestämmandet av plats och tid till denne. Dock hade vi i åtanke att platsen skulle vara avsides och i en lugn miljö men även där informanten upplever en trygghet. Det föll sig naturligt att majoriteten av våra intervjuer tog plats i självhjälpsgruppens lokaler. Resterande intervjuer skedde i hemmet utifrån informanternas önskan. Vi har haft i åtanke att intervjuer som tog plats i informantens hemmiljö skulle ske då andra familjemedlemmar inte var närvarande. Enligt Eriksson-Zetterquist och Arhne (2015) kan intervjuer i familjemiljö ha en känslomässig inverkan på informanten där denne undermedvetet kan vilja presentera sig på ett speciellt sätt, som exempelvis uttrycka sin identitet (ibid.).

Vidare är frågan om tid för intervju aktuell. I vårt informationsbrev uppgav vi att tiden för intervju skulle ta omkring 45-60 minuter. Enligt Eriksson-Zetterquist (2015) menar att det kan vara riskabelt att sätta upp en tidsangivelse gällande hur lång tid en intervju beräknas ta. Erfarenheter har visat att om att när man väl inleder en intervju varpå informanten och intervjuaren påbörjar en dialog kan denna fortlöpa längre än planerat. Sammantaget höll sig majoriteten av våra intervjuer inom utnämnd marginal, dock sträckte sig en av intervjuerna över en timme. Med risk att intervjuerna kunde gå över tiden, valde vi att inte boka in mer än en intervju per dag per person (Eriksson-Zetterquist 2015). Vidare beslutade vi oss för att genomföra intervjuerna under ett personligt möte. Då intervju via telefon visserligen skulle sparat oss tid var det inte aktuellt då detta inte lämpar sig när man vill skapa en föreställning om sociala förhållanden och fenomen (ibid.).

Fortsättningsvis bestämde vi oss för att spela in intervjuerna i form av ljudupptagning med bandspelare. Ljudinspelning av intervju är elementärt för vidare transkribering och för att skriva ut intervjuerna för bearbetning och analys (Kvale och Brinkmann 2009). Ljuduppspelning tillåter oss att minnas vad som sagts och även hur det har sagts (Bryman 2013). Då vi har använt oss av ljudupptagning har det varit grundläggande att intervjuplatsen var ostörd och avsides både för att ljudupptagningen ska vara tydligt för transkribering samt att informanten ska obehindrat kunna formulera sig (ibid.). Fyra av våra intervjuer

skedde utan störningsmoment och tillät en löpande dialog. Dock var fanns det i början av en av intervjuerna störningsmoment i form av personer i bakgrunden. Utifrån detta bytte man plats under intervjuens inledning och fortsatte den i samma lokal, dock i ett mer avsides rum. Det är således viktigt att beakta att detta kan ha påverkat dialogen och därav den kunskap som producerats ur intervjun.

5.6 Bearbetning av intervjudata och analysförfarande

Efter insamling av data har vi transkriberat intervjuerna i sin helhet, det senare för att få en tillförlitlig bild av informanternas berättelser. Vi har justerat det Bryman (2011) kallat för verbala tics, som "öh", "liksom" eller "va", dock med beaktande av innebörden av citatet inte förändras. Enligt Bryman bör man redigera det vardagliga språket så att språket i återgivna citat flyter på och inte framställer informanten på ett oönskat sätt. Vid citering i vår uppsats har vi därför valt att varsamt redigera språket.

Vid bearbetning av vår data har vi använt oss av kodning som har sitt ursprung i Grounded Theory. Kodning omfattar en grundlig genomgång av intervjuutskriften där man samtidigt etiketterar, eller med andra ord kategoriserar de delar som är väsentliga för att kunna besvara studiens frågeställningar. Man sammanställer och åtskiljer således data från varandra och kan därefter på ett tydligt sätt jämföra materialet (ibid.). Initialt började vi med en öppen kodning, dvs. att vi studerade materialet som i sin tur genererade användbara begrepp. Därefter har vi tillämpat en så kallad axial kodning där vi har relaterat koderna till varandra som gett upphov till ett flertal underkategorier. Sedan har vi applicerat en selektiv kodning vilket innebär att vi skapade ett flertal kärnkategorier för att senare systematiskt sammanfläta den med andra underkategorier. Således har analysen en röd tråd och kan konkretiseras (Bryman 2011). Bryman menar att det finns en risk att tappa kontexten när forskaren använder sig av kodning. När forskaren under kodning plockar isär och studerar olika data ur materialet, så särskiljer man det från dess sammanhang runt det utvalda citatet (ibid.). Detta har vi beaktat under vår analys och således har vi valt att förklara situationen runt citatet innan vi presenterar det.

Enligt Kvale och Brinkmann (2009) har det blivit mer förekommande att forskaren inte håller sig till ett specifikt analytiskt redskap när denne genomför sin analys. Under de senare decennierna har det i kvalitativa intervjuer sällan använts en systematisk teknik för intervjuanalys. Detta kan tyda på att det inte alltid är vitalt med specifika analysinstrument när det redan finns existerande teoretiska utgångspunkter (ibid.). När vi analyserade vår data valde vi att teoretiskt tolka intervjuerna (ibid.). De teorier vi har använt oss av är Fuchs Ebaughs teori om exitprocesser, symbolisk interaktionism samt feministiskt perspektiv. Genom att tolka materialet utifrån dessa teorier vill vi frambringa nya dimensioner av redan existerade fenomen.

5.7 Studiens tillförlitlighet

Bryman (2011: 352) diskuterar huruvida validitet och reliabilitetskriterier är relevanta för kvalitativ forskning. Enligt Bryman kan en rak tillämpning av dessa kriterier förmedla en föreställning om att det är möjligt att uppnå en isolerad och objektivt sann bild av den sociala verkligheten, vilket naturligt inte är möjligt. Enligt Kvale och Brinkmann (2009) grundar sig dessa begrepp på en positivistisk forskningstradition och är därmed mer tillämpbar i studier som utgår från kvantitativ metod. Vi kommer istället för validitet och reliabilitetskriterierna tillämpa alternativa paraplybegrepp ”tillförlitlighet” jämte dess fyra delkriterier vid en bedömning av studiens tillförlitlighet (Bryman 2011: 354-356). Dessa alternativa begrepp introducerades i mitten av 1980-talet av de amerikanska metodforskarna Lincoln och Guba, som tio år senare också tillförde kriteriet ”äkthet” (autenticitet) men detta väljer vi att bortser från på grund av utrymmesskäl (ibid.: 356-357).

Trovärdighet

Trovärdighet i kvalitativ forskning motsvarar intern validitet (Bryman 2011: 354). Därmed avses huruvida forskarens slutsatser är trovärdiga eller inte. När forskaren i en kvalitativ studie redogör för en viss social verklighet är det viktigt för studiens tillförlitlighet att forskaren återkopplar till de informanter som deltagit,

vilket i själva studien bör ske genom att återge citat ur intervjuerna så att läsarna självständigt kan göra sina egna tolkningar och jämföra dessa med forskarens slutsatser. Därutöver är det naturligtvis viktigt i en studie som baseras på kvalitativa intervjuer att informanterna kommer till tals, och inte indirekt genom att forskaren enbart refererar deras utsagor. Utan detta hade studiens trovärdighet varit låg. Det är mot den bakgrunden som vi har inarbetat illustrativa och talande intervjuцитat i resultat- och analyskapitlet (kap. 6).

Med trovärdighet kopplat till studiens interna validitet avses också hur väl undersökningens empiri har tolkats i förhållande till dess teoretiska utgångspunkter (Bryman 2011: 352). Med tanke på att vi har använt en abduktiv ansats, så har vi delvis låtit empirin styra valet av teoretiska utgångspunkter men vi har också initialt utgått från befintlig kunskap, vilket sammantaget stärker studiens trovärdighet. Trovärdigheten avser likaså relevansen av de slutsatser och förklaringar som vi lyfter fram i studien. Därför har vi varit noggranna med att genomgående jämföra vårt insamlade material med våra teoretiska utgångspunkter.

Genom sammanhangsmarkeringar under intervjun har vi försökt att sammanfatta informanternas berättelser och för att kontrollera att vi har uppfattat svaren korrekt. Vi har varit noggranna med att försäkra oss om att informanten tolkade frågorna korrekt för att därigenom kunna få relevanta svar. På så sätt har vi tillämpat det Kvale och Brinkmann (2009) benämner för begreppsvaliditet. Studien har också hög tillförlitlighet genom att vi återkommande under intervjuerna ställde följdfrågor respektive sammanhangsmarkerade för att kontrollera de svar vi tidigare erhållit. Likaså har vi transkriberat intervjuerna i sin helhet vilket också bidragit till att studien är trovärdig.

Överförbarhet

Överförbarheten i kvalitativ forskning motsvarar den kvantitativa forskningens extern validitet och avser i vilken utsträckning det är möjligt att överföra studiens resultat till ett annat sammanhang. Bryman (2011: 353) menar att när man forskar kvalitativt handlar det om djup snarare än bredd, även om det senare är ett relativt begrepp. Vi har eftersträvat en bredd så tillvida att vi sökte efter informanter med

olika bakgrund. Kvalitativ forskning tenderar ändå att generera tämligen unika svar och beskrivningar av det fenomen som studeras. Därför är det viktigt att använda sig av ”thick descriptions” för att använda Geertz uttryck, där forskaren redogör för resultatet med en ”tät” och fyllig beskrivning som eventuellt kan användas av andra forskare i en annan miljö.

Vidare kan frågan om överförbarhet diskuterats i termer av generaliserbarhet. Kritiker av kvalitativ metod brukar inte sällan lyfta fram dessa studiers bristande generaliserbarhet, men syftet inte att uppnå en statistisk generaliserbarhet eftersom urvalet inte har skett slumpmässigt. Syftet med en kvalitativ undersökning är för övrigt inte heller att uppnå en sådan generaliserbarhet. Däremot är det möjligt att i vissa fall formulera generella teorier som skulle kunna tillämpas även i en annan kontext eller miljö, så kallad analytisk generaliserbarhet (Kvale & Brinkmann 2009). Genom analytisk generalisering kommer vi i kapitel 6 att presentera en teori som vi anser vara analytisk generaliserbar.

Pålitlighet

Pålitligheten i kvalitativ forskning motsvarar den kvantitativa studiens reliabilitet (Bryman 2011: 352). Grundläggande för studiens pålitlighet är att forskaren intar ett granskande och kritiskt synsätt och noggrant redogör för studiens olika faser. Vi har varit noggranna med att grundligt redogöra för hur de olika stadierna i studien genomförts som exempelvis urval, urvalsprocess och hur vi har genomfört våra intervjuer. Detta gör det möjligt för utomstående att granska och bedöma kvaliteten på de tillvägagångsätt som varit aktuella under studien. Vår handledare har dessutom på nära håll följt arbetet under hela forskningsprocessen, och har därmed haft en extern kritiskt granskande funktion.

Det bör påpekas att det i en kvalitativ studie inte är möjligt att uppnå den form av reliabilitet (replikerbarhet) som är ett av kvalitetsmålen i kvantitativ forskning. I själva verket är det omöjligt. En kvalitativ studie influeras av faktorer som inte är kontrollerbara, exempelvis frågan om personkemi mellan informant och intervjuare eller omgivningen under intervjun påverkar respondentens svar och vilja att föra mer utförliga resoneringar med intervjuaren. Ytterst påverkar dessa faktorer studiens kvalitet. Även om en ny forskare hade samma

urval av informanter, samma intervjuguide och samma intervjuplats skulle svaren inte bli exakt detsamma och således inte heller forskningsresultatet (Kvale & Brinkmann 2009).

Möjlighet till att styrka och konfirmera

Att kunna styrka och konfirmera betyder att forskaren ”utifrån insikten att det inte går att få någon fullständig objektivitet i samhällslig forskning” ändå vidtar olika mått och steg för att på så sätt ”säkerställa att han eller hon agerat i god tro” (Bryman 2011: 355). Viktigt i detta avseende är forskaren handlar och agerar i enlighet med god forskningssed, vilket kan sammanfattas med orden ärlighet, öppenhet, ordningsamhet, hänsynsfullhet och oväld (Gustafsson, Hermerén & Petersson 2005). Forskaren får exempelvis inte avsiktligt låtit varken personliga värderingar eller teoretisk inriktning påverka studiens design eller genomförandet eller de slutsatser som kan dras av empirin (Bryman 2011).

Vi vill hävda att vi i alla delar har genomfört vår undersökning enligt god forskningssed. Vi har varit väl medvetna om vår förförståelse – vilket också öppet har redovisats – och vi har inte låtit personliga värderingar påverka vare sig studiens design, genomförande eller slutsatser. Insynen i forskningsprocessen från vår disputerade handledare har likaså varit en garanti för att studien uppfyller alla krav på god forskningssed.

5.8 Forskningsetiska överväganden

Vetenskapsrådet (u.å.) redogör för fyra forskningsetiska principer som gäller vid all typ av humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning:

1. Informationskravet

I all forskning är det viktigt att deltagande forskningspersoner informeras om undersökningens syfte. När vi kontaktade utvalda självhjälpsgrupper bifogade vi ett informationsbrev där det framgick information om hur studien är upplagd, syftet med undersökningen, vilka rättigheter som är förenade med deltagandet samt frågan om informantens anonymitet (se bilaga 1). I

informationsbrevet upplystes även om att deltagandet bygger på frivillighet och att de när som helst kan avbryta sin medverkan.

2. *Samtyckeskravet*

Vi har inlett samtliga intervjuer med att informera om frivillighet och konfidentialitet och även ställt frågan om deras frivilliga deltagande i studien. Vi har även informerat om att de har ensamt inflytande om vad som ska vara med i studien och inte.

3. *Konfidentialitetskravet*

Uppgifter som kan identifiera deltagarna har inte tagits med i uppsats resultatdel. Ljudfiler och intervjuutskrifts har förvarats på ett sådant sätt så att inga obehöriga har tillgång till det. I informationsbrevet har vi som tidigare påtalats informerat om informanternas anonymitet. Även före intervjun informerades de om detta.

4. *Nyttjandekravet*

De uppgifter som förvärvas om enskilda personer används enbart för just föreliggande studie.

Kvale och Brinkmann (2009) beskriver en intervjuundersökning som ett moraliskt företag. Med detta menar författarna att den mänskliga interaktionen under intervjun påverkar intervjupersonen och den kunskap som genereras genom undersökningen påverkar föreställningen av människans förutsättningar. De båda metodforskarna hänvisar till Birch m.fl. (2002) som anser att etiska problem uppstår framför allt till följd av att någon beforskar människans privata liv och därefter gör dessa uppgifter offentligt. Forskaren behöver således överväga varför man väljer att forska om ett specifikt ämne, inte bara utifrån forskarens egna behov, utan även reflektera över huruvida forskningen är till gagn för målgruppen. Vi har därför tagit hänsyn till att vissa frågor om informanternas privatliv inte bör offentliggöras för att inte riskera skada informanten. Vi har därför varit noggranna med att låta informanterna själva beskriva och formulera sina upplevelser med egna ord och varit noggranna med att ställa frågorna så öppna som möjligt samt

att informanterna har varit införstådda med att de inte behöver besvara frågor om de så inte önskar.

6. Resultat och Analys

I detta kapitel presenteras resultat och analys vilket grundar sig på fem intervjuer, tidigare forskning samt teoretiska perspektiv. Resultatet och analysen kommer att presenteras genom citat som sammanvävs med löpande text där tidigare nämnda teorier och tidigare forskning samt tolkningar integreras i texten.

När vi använder och återger citat använder vi oss av följande talmarkeringar:

<u>Talmarkering</u>	<u>Innebörd</u>
<i>kursivering</i> av ord	betoning
(...)	utesluten passage i citatet
...	kort paus

6.1 Inledning - presentation av informanterna

Vi har intervjuat fem kvinnor som lämnat ett aktivt alkohol-, narkotika- eller spelmissbruk. Informanterna är avidentifierade vilket innebär att namnen är fingerade och platser som går att koppla till informanterna har ersatts med "X". Nedan presenteras de uppgifter utifrån informanternas berättelser som vi anser vara viktiga att förmedla för att få en bild av informanterna.

Malin – Malin har haft ett tidigare narkotikamissbruk och har varit drogfri i närmare två år. Malin kommer från en bakgrund präglad av distinkta missbruksproblem där hennes föräldrar, under hennes uppväxt, missbrukade alkohol och narkotika. Malin har även varit institutionaliserad vid ett flertal tillfällen. Med hjälp från socialtjänsten och Anonyma Narkomaner (NA) kunde hon bryta med sitt missbruk och påbörja ett liv som drogfri. Numera är Malin aktiv i NA i en grupp i Västra Götaland och siktar på en yrkeskarriär inom vården

Tove - Tove har tidigare haft ett aktivt alkoholmissbruk. Hon har varit nykter alkoholist i närmare fem och ett halvt år med hjälp av Anonyma Alkoholister (AA). Tove började dricka i sena tonåren och beskrev introduktionen med alkohol som kärlek vid första ögonkastet. Efter detta eskalerade hennes relation till

alkoholen och hon utvecklade både ett tablett- och alkoholmissbruk. Vidare präglades hennes liv i missbruk av rädslan för att dö, men samtidigt med bävan för att leva. Med hjälp från avvänjningsklinik och AA kunde Tove ta sig ur sitt missbruk och lever idag nykter ”en dag i taget”. Tove har till större delen levt själv tillsammans med sin son som numera är vuxen. Tove är i dag sambo och arbetar fortfarande med musik.

Catrin – Catrin har tidigare haft ett alkoholmissbruk men har varit nykter sedan ungefär fem år tillbaka. Catrin är skild och har tre barn. Hon har vid flertalet tillfällen genomgått olika behandlingar samt avgiftningar med antabus för sitt missbruk. I intervjun berättade Catrin att hon hade en stark vilja att ta sig ur den misär i vilken hon befann sig under senare delen av sitt missbruk. Hon sökte sig då själv till olika behandlingar vilket gjorde att hon fick kontakt med socialtjänsten. Catrin arbetade mycket under tiden hon missbrukade fram till dess att hon blev sjukskriven på grund av sitt missbruk. Catrin deltar idag aktivt i AA:s verksamhet.

Annika - Annika är skild och har två barn. Hon lever idag tillsammans med sin sambo och sina barn. Annika berättade i intervjun att kärleken till spel alltid har funnits men att bruket eskalerade till ett missbruk då hon var trettio år gammal. Annika berättade att missbruket tog fart i samband med skilsmässan och en traumatisk händelse som drabbade hennes dotter, båda händelserna inom loppet av en månad. Missbruket kom enligt Annika att starkt påverka ekonomin samt relationen till hennes barn under flera års tid. Annika har idag inte spelat sedan ett år tillbaka och deltar i en självhjälpgrupp för spelberoende.

Anna – Anna har tidigare haft ett alkohol- och tablettmissbruk Hon är drogfri sedan 11 år tillbaka. Under Annas uppväxt missbrukade båda hennes föräldrar alkohol och själv började hon dricka alkohol i 11-12 års-åldern. Anna berättade i intervjun att hon under tonåren alltid befann sig i en omgivning vilken cirkulerade kring alkohol och andra droger som exempelvis hasch och LSD. I 20-årsåldern lämnade Anna med sitt missbruk, men tog sedan återfall och missbruket fortsatte. Hon blev senare sjukskriven och levde själv tillsammans med sina tre barn. Under sin sjukskrivning missbrukade hon bensodiazepiner och alkohol. Anna har

genomgått avgiftning och behandling på en sluten psykiatrisk avdelning. Hon anser att hennes engagemang i AA haft störst betydelse för hennes drogfrihet. Anna lever idag tillsammans med sin sambo och har gått tillbaka till det arbete som hon tidigare hade under sitt aktiva missbruk. Anna är även aktiv inom AA.

6.2 Resultat och analys av intervjumaterialet

I denna del av uppsatsen presenteras resultat och analys av de intervjumaterial vi insamlat. För att få en tydlig helhetsbild kommer resultatet och analysen att redovisas under rubrikerna: ifrågasättandet av missbruket, överväganden, vändpunkter, Det sociala kapitalets betydelse för exitprocessen samt könsperspektiv på exitprocessen.

Våra övergripande frågeställningar är följande:

- Hur definierar kvinnorna sin exitprocess och vilka faktorer beskriver kvinnorna som betydelsefulla för deras väg ut ur missbruket?
- Upplever kvinnorna att vägen ut från missbruket påverkas av det faktum att de är kvinnor och i så fall hur?

6.2.1 Ifrågasättande av missbruket

Fuchs Ebaugh (1988) beskriver det första stadiet i en exitprocess som när en person börjar tvivla på sin aktuella livsstil och roll som denne tidigare har upplevt som självklar. Händelser och förhållanden som individen funnit acceptabla börjar istället ifrågasättas. För vissa av våra informanter infann sig de första tvivlen tidigt i missbruket, medan andra beskrev det som att de först blev medvetna om sina tvivel i ett senare skede. Catrin berättade om sina första tvivel på missbruket:

De kom jättetidigt... de kom jättetidigt. En av de första gångerna jag var ordentligt full, redan då hade jag tvivel. (...) och jag drack enorma mängder. Och vaknade dagen efter och kände mig liksom bra fastän jag var bakfull. (...) och så skapade ju alkoholen enormt

mycket konflikter och konsekvenser tidigt när jag var arton, sjutton, så var det stora konsekvenser (...) så redan då kunde jag se att jag hanterade alkoholen på ett annorlunda sätt men jag kunde inte se det även om jag kunde känna känslan och den var ju så subtil att den inte kunde formas till ord. - Catrin

Catrin beskriver hur hon hade en vetskap om att hon hanterade alkoholen på ett annorlunda sätt men att känslan var så subtil att hon inte kunde formulera den i ord eller relatera känslan till sitt pågående missbruk. Därav kom de begynnande tvivlen inte att bli avgörande för Catrin att fullfölja en linjär exitprocess. Utifrån Catrins berättelse kunde hon efter en tid associera de negativa konsekvenserna som ett resultat av det pågående alkoholbruket. Hennes upplevelse av tvivel kan återspeglas i Fuchs Ebaughs (1988) resonemang om att individen inte sällan upplever ett generellt missnöje över livssituationen men med tiden relatera konsekvenserna till sitt aktuella missbruk utan att detta behöver leda till ytterligare påföljder.

Catrin redogjorde även för hur de första tvivlen uppkom ur känslan av välmående i bakfyllan. Enligt Blumer (1969) är sociala problem ett resultat av en kollektiv definitionsprocess, som skapas via medier, intresseorganisationer, politiker m.fl. (så kallat "claims-making"). Ett socialt problem identifieras i förhållande till socialt bestämda normer i ett samhälle vilket avgör vad som är normalt och moraliskt riktigt respektive avvikande eller syndigt (Sahlin 2013). Catrins första upplevda tvivel uppkom i relation till hur hennes omgivning definierade hur man ska må efter att ha konsumerat en större mängd alkohol. En socialt accepterad känsla är i en sådan situation att må dåligt och då Catrin istället upplevde välmående uppfattade hon sitt beteende som avvikande gentemot omgivningens. Även Tove berättade om hur hon upplevde sina första tvivel i förhållande till omgivningen:

Någonstans ganska tidigt måste jag förstått att det inte är normalt att vara såhär förtjust i alkohol. Och vara så besatt av det. - Tove

Tvivlen uppkom hos Tove i samband med att hon reflekterade kring vad som var normalt. Tove beskrev vad hon ansåg som moraliskt acceptabelt i förhållande till sin sociala omgivning och ansåg sig själv avvika från det som hon ansåg vara normalt i omgivningens ögon. Detta kan man relatera till vår hänvisning till Sahlin (2013) ovan, men också till Goffmans (2007) klassiska arbete där han framhåller att självkonstruktioner aldrig skapas i ett vakuum utan konstrueras under påverkan av sin sociala omgivning. Vidare påpekar Fuchs Ebaugh (1988) att tvivlande innebär att individen omtolkar och omdefinierar sin roll i den aktuella livssituationen. Toves tvivel uppstod utifrån hur hon uppfattade sin egna personliga transformation att gå från något som var acceptabelt till att inträda i något som hon upplevde som ett avvikande beteende (jfr Liedgren Dobronavof 2007).

Enligt Fuchs Ebaugh (1988) kan specifika händelser generera initiala tvivel hos individen avseende dennes livssituation. Anna berättade om sina första tvivel som utgick från en dramatisk händelse:

Jo, alltså när jag började tvivla på missbruket var ju när jag faktiskt försökte ta livet av mig. Då var jag nere, så djupt nere i det svarta hålet. Jag hade sådan svacka liksom. Det var så ångestfyllt. - Anna

Utifrån Annas berättelse kan vi utläsa att hon innan suicidförsöket burit på en känsla av missnöje över sin livssituation men att en specifik händelse hjälpte henne att koncentrera dessa känslor och frambringa medvetna tvivel riktade gentemot hennes pågående missbruk.

Utifrån informanternas berättelser kan man utläsa att de första tvivlen infann sig i ett tidigt stadium under missbruket och, i vissa fall, under påverkan av omgivningens definitionsprocess om vad för beteende som är normalt respektive avvikande. En känsla av tvivel kan under lång tid vara närvarande men svårigheter att konkretisera känslor hindrade informanterna att medvetandegöra tvivel och

förknippa känslorna med det pågående missbruket. Vi kan även utläsa att vissa specifika händelser kan konkretisera känslor och väcka tvivel.

6.2.2 Övervägande

Fuchs Ebaugh (1988) redogör för de ”första tvivlen” som ett initialt steg i exitprocessen. Individens process att sedan gå från att tvivla på sin roll till att söka andra alternativa roller är beroende av yttre påverkan i form av omgivningens reaktioner på individens första tvivel på den befintliga rollen, tillgängligheten av alternativa roller samt omgivningens öppenhet gentemot individens sökande efter olika alternativ.

Hedin och Månsson (1998) hänvisar till Brills (1972) vad gäller beskrivningen av vissa förhållanden som kan liknas vid krafter som stöter bort individen (“pushes”) från en specifik situation eller håller denne kvar (“pulls”). Under påtryckningar av olika motstridiga dragningskrafter konstrueras en “hackig” passage för individen ut från ett specifikt levnadsförhållande in till ett annat. Toves redogörelse är ett exempel på en sådan passage:

Jag cyklade i allén och jag kom så väl ihåg jag tänkte att vafan jag kommer aldrig mer få dricka... ingenting är kul... så tänkte jag. Men helt plötsligt förstod jag att jag kan inte dricka men helt plötsligt kan jag ju göra allt annat... Jag ryser nu ... det slog mig. Jag visste ju att det skulle gå åt helvete liksom... även om jag åt antabus visste jag att jag skulle komma bakfull till flygplanet. Det vara ju ett hasardspel hela tiden. (...) jag kan ju inte boka en tandläkartid för jag kan ju inte gå dit bakfull för då får jag ju panikångest (...) jag var ju otroligt begränsad... och visste om det liksom. (...) Visst jag kan inte dricka men jag kan göra annat. Hela världen ligger öppen... på alla andra sätt. - Tove

Tove berättade om känslan av ambivalens i förhållande till ett liv utan alkohol. Hon gav uttryck för sin dåvarande upplevelse av rädsla inför hur livet utan alkohol skulle utspela sig men hon beskrev även upplevelsen av oändliga möjligheter till att göra annat som inte innefattade alkoholen. Tvivel involverar enligt Fuchs Ebaugh (1988) sökandet efter alternativ, som kan komma att präglade förstadiet till

ett uppbrott men även i en senare fas under kris- och omställningsperioden. Överväganden kom att präglade Tove under en längre period vilket innebar att hennes passage från ett levnadsförhållande till ett annat inte var progressiv och linjär (jfr Hedin & Månsson 1998). För att förstå sökandet och utvecklandet av alternativ är det viktigt att primärt se till utbytesprocessen: vad får individen ut av sitt aktiva ställningstagandet eller alternativa ställningstagandet? För individen är belöning och förlust knutna till specifika roller och levnadsförhållanden. Huruvida för- och nackdelar kommer att drabba individen spelar i sammanhanget mindre roll vid sökandet av alternativ, utan vad som är av större vikt är om dessa upplevs vara knutna till en specifik roll samt hur för- och nackdelarna uppenbarar och synliggör sig för individen under dennes sökande efter alternativ (Fuchs Ebaugh, 1988).

Tove berättade att hon upplevde sig själv som begränsad inför de utmaningar det ”nya” livet skulle komma att innebära. Lander (2003) beskriver hur val av tillhörighet kan påverkas av de föreställningar om vad ett uppbrott från missbruket skulle komma att medföra. Även om tillvaron som informanterna levde i under missbruket var präglad av stundtals misär, så utgjorde den likväl en trygghet då de aktivt valde att stanna i en social situation som de trots allt upplevde fungerade tillfredsställande. Tillgången till alkoholen spelade en stor roll för Tove i hur hon upplevde sig själv som kapabel att klara av vardagliga situationer. Toves berättelse går att relatera till Landers studie (2003) där studiens informanter upplevde deras förmåga som begränsad både utifrån hur de skulle klara av det ”nya livet” och hur de skulle kunna överge ”missbrukarlivet”. I sin studie förklarar Lander (ibid.) att det fanns en påtaglig önskan hos informanterna att få tillträde till ett annat liv, ett liv med droger men utan de negativa konsekvenser som missbrukarlivet medförde. Samtidigt som Tove i vår studie uttryckte en önskan att få leva ett nyktert liv, fanns även en rädsla för att förlora den trygghet som alkoholen utgjorde i hennes liv.

När en person söker efter alternativ och samtidigt överväger en livsstil med en annan livsstil, så börjar individen inte sällan studera alternativa roller eller vägval.

Nedan berättade Anna om sina upplevelser av de första AA-möten och hur hon studerade andra människors väg ut ur missbruk:

Jag ville bara vara nykter då. Bara för att kunna ja, bli av med ångesten och bli av med det här. Och jag hade ju hört tillräckligt på mötena. Alltså jag hatade ju människorna som satt och sa liksom att ”åh det är så fantastiskt att vara nykter”. Vilket skitsnack alltså. Men det var ju ändå någonting de sa. Jag hörde ju var de sa. Och det liksom växte i mig. Jag förstod ju att det fanns någonting annat. Att det fanns ett sätt att låta bli. - Anna

Det Anna beskrev går att relatera till det som Fuchs Ebaugh (1988) benämner som role rehearsal. Att öva in en roll gav Anna möjlighet att lära sig om nya normer och värderingar innan hon bestämde sig för att acceptera rollen (jfr Fuchs Ebaugh 1988). Anna gick till AA-möten med föreställningen om att det som människorna sade inte stämde, samtidigt som hon upplevde att något växte i henne och att det fanns ett annat alternativ.

De alternativ som Anna redogör för i ovanstående citat uppstod i förhållande till sin livssituation vilket kan jämföras med det Skårner (2001) benämner som olika världar, där den ”den andra” världen står i kontrast till missbrukarvärlden. Skårner (ibid.) beskriver utifrån sin studie hur individer målar upp bilden av att de kan befinna sig i dessa två motstridiga världar och att ett konventionellt liv benämns som ”den andra” världen. När personen lämnar missbruket byter man värld, eller befinner sig i ett gränsland mellan två olika världar. Mötet med två världar behöver emellertid inte nödvändigtvis innebära en konflikt. Det är först när dessa två världar ställer motstridiga krav på individen som kluvenhet uppstår hos den som rör sig i de båda världarna. Informanterna i vår studie beskrev hur två olika ställningstaganden, som det ena gick ut på att lämna missbruket och det andra att stanna kvar, båda medförde olika typer av förluster. På vilket sätt konsekvenserna av en förlust upplevdes vid ett övervägande skulle komma att bli avgörande för vissa av informanterna. Annika berättar om sin upplevelse av förluster i förhållande till missbruket:

Det är inte pengarna jag saknar som jag har förlorat. Utan det är.. Jag förlorade mig själv. Du har ingen självkänsla. Du har noll självrespekt. Du gör saker som du aldrig trodde att du skulle göra. Din moral, allting det försvinner. Jag kände inte ens mina egna barn, jag spelade bort dem också. Det finns liksom ingen summa i världen som kan ersätta det. Så det spelar ingen roll hur mycket jag hade vunnit. Jag kan fortfarande inte ersätta det. Så det är mest det. Det är ju hela mitt liv, livsglädjen jag spelade bort allt. - Annika

Annika berättade om förluster som en konsekvens av ett pågående spelmissbruk. Hon berättade om förlusten av sina barn, sin självrespekt och förlusten av sig själv. Den tillfredsställelse som Annika fick av missbruket kunde inte ersätta den förlust som missbruket innebar. Annikas berättelse kan relateras till hur Kristiansen (1999) beskriver hur de psykiska konsekvenserna under ett pågående missbruk blir mer påtagliga och orsakar en känsla av ambivalens mellan det ”vanliga livet” och missbrukarlivet. Annikas övervägande till att lämna missbruket blir en konsekvens av den förlust som missbruket orsakar.

Vid övervägande och sökande av alternativ kan det för individen även innebära ett sökande efter en annan roll. Detta kan beskrivas som en jämförande process där för- och nackdelar tillskrivs de olika rollerna för att sedan vägas mot varandra (Fuchs Ebaugh 1988). Vidare konstaterar Beckford (1985) att individens förståelse av själva rollövergången och den personliga transformationen är något som ofta förekommer först i efterhand. Individen konstruerar därmed förklaringar i ett försök att skapa förståelse för sin tidigare roll först då denne befinner sig i en annan (ibid.). Detta kan relateras till Annikas berättelse då hon beskriver hur hon under sitt pågående missbruk kunde jämföra sin dåvarande missbrukarroll med den roll som hon tidigare befunnit sig i innan hon hamnade i ett aktivt spelmissbruk. Annika begrundade den betydelse som missbruket hade haft för den personliga transformationen avseende moral, självkänsla, moderskap och självrespekt. Annikas erfarenheter av sin personliga transformation kom att påverka henne i sitt sökande efter de egenskaper som hon upplevde gick förlorade på grund av missbruket.

I informanternas berättelse framgår det att överväganden från att stanna kvar i missbruk till att lämna missbruket för ett drogfritt liv har präglats av en jämförelseprocess mellan de förluster respektive vinster de två alternativen medför. Det handlar inte främst om hur för- och nackdelarna drabbar informanterna utan huruvida för- och nackdelarna upplevs vara anknutna till ett specifikt val av roll samt hur de synliggör sig för informanterna. Vidare lyfter en av informanterna fram vikten av självhjälsgrupper som en form av nytt sammanhang som gav utrymme till får prova på en roll utan att därigenom behöva fatta ett definitivt beslut. Denna nya roll kunde senare övervägas gentemot den tidigare rollen och synliggöra vinster och förluster relaterade till den gamla rollen.

6.2.3 Vändpunkter i en exitprocess

Efter en tid av tvivel och sökande efter alternativ kommer slutligen vändpunkten där man väljer att bryta upp från sitt missbruk. I enlighet med Hedin och Månssons (1998) uppfattning handlar begreppet emellertid inte om en statisk tidpunkt i kvinnornas liv där de fattar ett definitivt beslut vilket sedan genomförs och tillkännages för omgivningen. Istället ser vi vändpunkten som en successiv process som pågår under en längre period, där informanternas uppbrott präglas av olika händelser och situationer som påverkat deras exitprocess. Till skillnad från Fuchs Ebaughs (1988) kategorisering av vändpunkter anser vi att det finns svårigheter med att göra en distinkt indelning av vändpunkter, eftersom de inte sällan sammansmälter eller sker vid flera olika tillfällen. I våra informanternas berättelser har vi kunnat urskilja flera händelser som kan benämnas som vändpunkter. Ett exempel på detta nämner Catrin:

Vändpunkten kom där som jag beskrev, den 14 december. Sen dess har inte jag haft ett behov av att dricka på något märkligt sätt. (...) Men jag tror att vändpunkten kom tidigare och jag tror att den finns vid tidigare tillfällen i mitt liv också men den stängdes igen... för att nästa handling inte hände. (...) Jag tror att vändpunkten kan komma flera gånger. Det blir som ett litet hål som sker i liksom sjukdomen och det händer ingenting mer alltså om inte jag går på handling och ber om hjälp så stängs den igen. - Catrin

I citatet ovan berättade Catrin inledningsvis att hennes vändpunkt inträffade en specifik dag då hon slutade dricka alkohol. Samtidigt gav hon också uttryck för att vändpunkten kom tidigare och vid andra tillfällen i hennes liv. Catrin beskrev att vändpunkterna stängdes eftersom nästa handling inte inträffade. Utifrån Catrins berättelse kan man föreställa sig vändpunkterna som öppningar som, utan någon form av respons från omgivningen, åter stängs. Detta kan jämföras med Hedin och Månssons (1988) teori om att det förlopp som följer efter vändpunkten är beroende av tid och rum samt huruvida de yttre faktorerna bekräftar och motiverar individens rollövergång.

Vissa av informanterna uttryckte att de gradvis nådde den punkt där de tog ett beslut om att bryta upp från sitt missbruk. De informanterna beskrev även att planer på att lämna missbruket alltid hade funnits men ofta hade planerna inte lett till bestående förändringar (jfr Hedin & Månsson 1998). För vissa informanter har istället händelser, som kanske inte alltid upplevdes som särskilt viktiga när de inträffade, fungerat som små men betydelsefulla steg för att nå vändpunkten. Malin beskrev NA och hennes socialsekreterare som betydelsefulla för att nå fram till det som blev hennes vändpunkt:

Mitt liv är mycket enklare. Och det har det gjort tack vare de här rummen (NA:s lokal). Andra människor som har gått samma väg. Och min socialsekreterare, som hjälpte mig första gången och även hon som ställde den här frågan till mig, 'Vad kan vi göra för dig?' Jag tappade hakan fullständigt för ingen hade någonsin frågat mig det. Jag började fundera på vad jag kunde behöva, (...) Det var ett steg i ledet liksom. Många bäckar små...
- Malin

”Många bäckar små ...” var Malins sammanfattning för det som kom att utvecklas till hennes vändpunkt. Socialsekreterarens fråga var något som för Malin fick en symbolisk betydelse i valet att lämna det missbruk som präglade hennes liv sedan hon var elva år. Fuchs Ebaugh (1988) beskriver det som att en händelse i relation till andra kan ha större effekt än vad den skulle ha som en enskild fristående händelse. Den kan få en symbolisk mening för valet att överge en roll till förmån för en annan. Malin uttrycker hur socialsekreterarens fråga som kan tyckas vara en

liten men symbolisk händelse konkretiserade år av reflektion och ifrågasättande av hennes pågående missbruk. Även Tove gav uttryck för det som gradvis kom att bli hennes vändpunkt:

Vändpunkten måste varit gradvis...det måste varit successivt. En helvetets massa beslut som inte följdes. Det tillhör ju. Ni vet själva om ni varit bakfulla så tänker man att jag ska aldrig mer dricka igen. Aldrig mer. Tänk att leva med det i 45 år. (...) Det var en befrielse när den här kapitulationen kom. - Tove

Tove berättade om beslut som inte alltid kom att fullföljas. Samtidigt kom dessa olika beslut senare att leda till att hon faktiskt lämnade missbruket, något som Tove beskrev som en ”kapitulation”. Uppbrottet för Tove innebar en lång episod av beslut som inbördes hade olika dignitet där det inte gick att urskilja något direkt avgörande beslut. Detta kan jämföras med Hedin och Månsson (1998) som istället redogör för ett framväxande beslut som troligtvis till en början existerar endast i det omedvetna. Utifrån Toves berättelse kan man utläsa att dessa ”helvetes massa beslut” representerade små byggstenar som med tiden resulterade i ett uppbrott.

En av våra informanter berättade om en specifik händelse vilken gjorde att hon definitivt bröt upp från sitt spelmissbruk.

Det var faktiskt när jag träffade min sambo. För jag har inte tillåtit mig själv att vara lycklig att vara glad och allt det här och så mötte jag honom och han visste inte om mitt missbruk heller. Någonstans inom mig... och min mamma var på mig under samma period och frågade mig: Ska du vara ett offer hela livet, eller ska du börja leva någon gång? Hon sa: Någonstans måste du bestämma dig. ... - Annika

Hedin och Månsson (1998) beskriver en vändpunkt av mer eller mindre dramatisk karaktär där sociala och psykologiska förändringar har varit särskilt påtagliga. Dessa specifika händelser är signifikanta i sig och fristående från andra omständigheter och händelser (Fuchs Ebaugh 1998). När Annika träffade sin

sambo fungerade detta som en motivation till den förändringsprocess som hon senare genomgick, vilket kom att bli avgörande för uppbrottet. Även om Annikas händelse kan te sig plötslig behöver den nödvändigtvis inte definieras som statisk. I samband med Annika sökande efter alternativ utvecklades en ”vilande beredskap” som gjorde henne redo att ta emot och använda sig av händelsen för att den sedan skulle leda till en förändring (jfr Hedin & Månsson 1998).

Vidare beskriver flera av informanterna i studien att en viktig del av vändpunkten utgjordes av de sociala relationer som verkade stödjande under perioden. Den nya partnern kan innebära ett nytt socialt stöd som Fuchs Ebaugh (1988) beskriver som en strategi i form av brobyggande, vilket kan ha en hjälpande effekt vad gäller vägen ut ur missbruket. När Annika träffade sin sambo upplevde hon tillåtelsen att vara lycklig. Annikas sambo fick representera ett nytt sammanhang gav Annika möjligheten att tillträda rollen som drogfri (jfr Hedin & Månsson 1998).

Till skillnad från specifika händelser berättade vissa av informanterna om en vändpunkt som präglades av varierande negativa händelser vilka under en period hade staplats i deras medvetande. Vid de olika händelsernas inträffande upplevdes de som obetydliga för informanterna men då de staplades på varandra beskriver de att de tillslut nådde en bristningsgräns där en slutlig händelse kom att rasera den dåvarande livssituationen. Denna händelse motiverade informanterna till att fatta ett definitivt beslut att lämna missbruket. Man kan även likna detta med vad Fuchs Ebaugh (1988) benämner som “the straw that broke the camels back”, i svensk översättning: droppen som fick bägaren att rinna över. Fuchs Ebaugh påpekar att den här typen av vändpunkt är en händelse som följer av en gradvis eskalering av missnöjes- och obehagskänslor. Händelsen blir således en utlösande faktor som får individen att definitivt lägga missbruket bakom sig. Anna berättar om ett exempel på en sådan händelse:

Jag åkte till X, då åker man färja. Jag kunde inte komma tillbaka, för jag skulle ju få tag på något att dricka då. Och där, jag kunde inte komma tillbaka för det var ju en sådan otrolig storm och jag fattade inte det. (...) Förrän nästa dag då vaknade jag upp. Och det är

liksom, då vaknade jag upp bara på något vis. Då var jag bara färdig. Alltså, då ville jag inte vara med om det här längre. Jag hade förnedrat mig färdigt. Och det var inför mig själv jag hade förnedrat mig. - Anna

Tillståndet som Anna upplevde kan beskrivas som en ”personlig botten” där en avgörande händelsen har drivit henne till en existentiell kris där hon upplever befinna sig i ett bottenläge (jfr Kristiansen 1999). Den personliga botten kan liknas med den händelse som får “bägaren att rinna över”. Annas redogörelse för hur hon hade “förnedrat sig färdigt” uppkom ur känslan av att händelsen var den sista påfrestningen som fick bägaren att rinna över.

En del av informanterna beskriver hur det ställs inför ett definitivt val mellan liv och död. (jfr Kristiansen 1999; Fuchs Ebaugh 1988). Lander (2003) konstaterar, att individens val att stanna kvar i missbruket hänger samman med vad individen anser vara gynnsamt för att kunna överleva mentalt och socialt. Samtliga informanter redogör för hur de genom missbruket undgått den psykiska press och ångest som drogfriheten medförde. Emellertid kom dock missbruket att innebära ett mer påtagligt hot gentemot vissa av informanternas överlevnad och således ställdes de inför ett val mellan liv och död. För informanterna blev viljan att leva till slut starkare än rädslan för att vara drogfri. Två av informanterna återgav på olika sätt hur viljan att överleva var avgörande för att bryta upp från missbruket. Catrin berättade hur hon upplevde att gränsen mellan liv och död gjorde att hon gav upp och bröt med missbruket:

Som alkoholist så är man ganska nära döden, alltså den är riktigt farlig den gränsen. Jag fick ett delirium, jag låg inne på psyket och det var också en ganska märklig upplevelse. I alla fall ser jag mig själv precis där man står när man kommer in till Stadsmissionen (...) Och där är det precis som om jag bara sänker mina armar och sänker mitt huvud. Och den här leva eller dö kommer. Nu har jag försökt allt, jag kan inte mer, nu får någon annan ta över. Och den händelsen har blivit större under åren som gått. För där hände något annat. Där var nyckeln som inte går att beskriva för andra som inte lider av sjukdomen. - Catrin

Toves självmordstankar fick henne att bege sig till sjukvården för få hjälp:

Jag visste att nu måste jag plana ut med alkoholen igen. Men jag insåg att det inte gick. Där någonstans kom min personliga botten... jag orkade inte leva längre. Då tänkte jag att jag kanske ändå ska ta livet av mig. Jag lurade iväg mina vänner och satt kvar själv på klipporna och tänkte nu simmar jag rätt ut... och jag hade öl i ryggsäcken... det är klart. Nu simmar jag rätt ut här och för då kanske ingen känner skuld över att jag dör. Om jag drunknar. Jag var i god form för att vara missbrukare och en bra simmare... så att jag insåg att jag kommer få behöva simma till Danmark...det kommer bli en otroligt plågsam död...och då blev jag rädd. Då tänkte jag att, nej det är nog bättre att jag åker till X-kliniken imorgon. Nu är det färdigt. Nu orkar jag inte leva längre men jag vill inte dö. -
Tove

Tove berättar att hon inte längre ville leva, men att hon inte heller ville inte dö. Att leva nyktert skulle innebära uppoffringar för både Catrin och Tove som alkoholen innan låtit dem undkomma samtidigt som alkoholen sakta men säkert bidrog till deras egen död (jfr Kristiansen 1999; Fuchs Ebaugh 1988). Till slut dominerade rädslan att mista livet och det blev självmordstankarna som genererade Tove och Catrins vändpunkt.

Utifrån samtliga av informanternas berättelser framkommer det att vändpunkterna till större del varit svåra att placera vid en viss tidpunkt då samtliga informanter redogör för vad som kan tolkas som flera vändpunkter under exitprocessen. En övervägande del av informanterna beskrev betydelsen av viljan att överleva vilket i sin tur genererade ett beslut att bryta med missbruket. Detta beslut behövde emellertid inte endast inträffa vid ett tillfälle under exitprocessen och var således inte alltid definitivt. För informanterna verkade beslutet istället vara beroende av yttre omständigheter, exempelvis respons från omgivningen, för att beslutet skulle leda till ytterligare handlingar som ledde till drogfrihet. I nästa avsnitt kommer vi att redogöra för hur den yttre responsen från den sociala omgivningen har haft för inverkan på exitprocessen.

6.2.4 Det sociala kapitalets betydelse för exitprocessen

Begreppet socialt kapital används som en ackumulativ beteckning för social gemenskap, social integrering, socialt stöd- och nätverk (Rønning & Starrin 2011). Samtliga av informanterna har under intervjuerna framfört värdet av deras sociala kapital och vilken inverkan det sociala kapitalet har haft på deras väg ut ur missbruket. Huruvida socialt kapital medför en känsla av tillhörighet och gemenskap behöver nödvändigtvis inte utmärkas av nätverkets omfattning, utan i vår studie har det snarare handlat om individens möjlighet att få känna sig meningsfull i sitt sammanhang (jfr Skårner 2001). Informanterna har även betonat betydelsen av relationer till "signifikanta andra" som befinner sig utanför missbrukarvärlden. Catrin berättade om när hennes chef konfronterade henne gällande hennes alkoholproblem:

Min chef försökte i ett halvår att få in mig på något möte och liksom få till en konfrontation och jag bara blundade för det och skyllde på annat. (...) Jag lyckade ganska länge att undvika det tills det att hon faktiskt ringde upp mig när jag var hemma och fortfarande sjukskriven så sa hon att "jag har försökt verkligen att få till ett möte men nu blir det att ta det över telefon" och så sa hon det att "jag tror att du har problem med alkohol". Och då var det precis vid rätt tidpunkt tror jag för mig. (...) Och där började egentligen resan till att bli nykter. Där kunde jag säga att ja jag har problem med alkohol och jag behöver hjälp. - Catrin

En välvilja från en signifikant annan kan ha en betydande inverkan på individens medvetande och "väcka ett slumrande eller blockerat samvete vid liv" (Ahlman, 2014: 158). Catrin berättar på vilket sätt hennes chef utgjorde en sådan världsöverskridande signifikant annan. Relationen skapade en insikt hos Catrin om att hennes förhållande till alkohol var problematiskt. Samtalet kom att bli en igångsättning för Catrins väg ut ur missbruket. För Catrin innebar det pågående missbruket i praktiken att missbrukarvärlden och den konventionella världen alltmer gled isär då hon ansträngde sig för att hålla dem åtskilda. Faktumet kvarstod att det fanns värdefulla relationer för henne som överlevde vilket innebar att verkligheten utanför missbrukarvärlden konstant gjorde sig påmind. I denna länk mellan världarna ligger även en potential till förändring och på sikt kan de

signifikanta andra som lever utanför missbrukarvärlden verka som en drivkraft till att lämna missbrukarlivet (Skårner 2001).

Att etablera nya kontakter och skapa ett socialt nätverk kan benämnas som brobyggande (Hedin & Månsson 1998). Nedan berättar Annika om hur hon förvärvade nya betydelsefulla relationer genom hennes självhjälsgrupp:

Alltså, du får ju otroligt mycket stöd och hjälp. Jag var inte där för att skaffa vänner men det får man vare sig man vill eller inte. Så jag skulle kunna sitta på ett möte idag och säga att det betyder oerhört mycket för mig. - Annika

Som vi tidigare nämnt lägger informanterna inte stor vikt vid det sociala kapitalets omfattning, utan snarare huruvida de känner sig meningsfulla i ett sammanhang. Nedan beskriver Tove betydelsen av vad ömsesidigt stöd innebar för henne:

En alkoholist kan hjälpa en alkoholist. Punkt slut. När ingen annan kan hjälpa (...). Vi sitter i samma båt. Det är en del av mitt tillfrisknande, en del av medicinen är att hjälpa andra. Och det gör du inte för att betala tillbaka nåt utan det är rent ... egoistiskt. Det hjälper mig... om jag får hjälpa andra så hjälper jag mig själv. Och det fungerar. (...) utan AA är jag ingenting. – Tove

Tove berättade om hur hon strukturerade sin egen situation genom att strukturera andras och därav fick en känsla av mening och av att vara betydelsefull (jfr Karlsson 2006). Till skillnad från andra sociala sammanhang som vänner och familj utanför missbruk är stödet bland deltagarna i en självhjälsgrupp ömsesidigt. Tove berättade att utan AA är hon ingenting. Tove fann sin mening i ett sammanhang där hon kunde vara till hjälp för andra och därav hjälpte hon även sig själv. Då Tove och de andra AA-medlemmarna ömsesidigt bistod varandra med stöd fick de stöd hos sig själva bekräftade och ett erkännande för sina erfarenheter. Därigenom kan den negativa självbilden och stigmatiseringen substitueras av en mer positiv identitet (Rønning 2011). En av utgångspunkterna som kännetecknar en självhjälsgrupp är att gruppdeltagarna delar ett gemensamt problem. Man kan även benämna det gemensamma problemet som en gemensam

livssituation eller en gemensam erfarenhet (Karlsson 2006). Toves redogörelse ger ett exempel på ovanstående:

Det enda villkoret för medlemskap i AA är en önskan att sluta dricka” inget annat... du behöver inte ens vara nykter när du kommer. (...) Liksom ansvaret får man ta själv. Man är alltid lika välkomna tillbaka - Tove

Tove förklarar den gemensamma nämnaren eller det enda villkoret för medlemskap som viljan att sluta dricka. I Toves berättelse redogör hon för betydelsen av en gemensam nämnare bland gruppdeltagarna och att detta var en förutsättning för henne och de andra medlemmarnas förståelse för den andres livssituation. Det var en förutsättning för Tove att andra delar ett problem eller en situation hon själv befann sig i samt att få utbyta praktiska erfarenheter i form av strategier för att kunna bemästra den aktuella situationen (jfr Karlsson 2006). Vidare kan man relatera Toves och även de andra informanternas upplevelse av självhjälpsgruppen till vad Collins (2004) kallar för interaktionsritualer. Självhjälpsgruppen är samlad på en gemensam plats utifrån en gemensam strävan. Det enda kravet på medlemskap är en villighet att bli fri från sitt missbruk och således finns det en tydlighet vem som kan definieras som deltagare. Collins (2004) menar att dessa ritualer kan alstra en känsla av tillhörighet hos individen som i sin tur genererar en emotionell energi. Den emotionella energin förklarar Collins (ibid.) som en upplevelse av stärkt självkänsla som i sin tur leder till att individen kan ta eget initiativ till att komma ur missbruket.

Vidare berättade informanterna om hur självhjälpsgruppen har verkat som en fristad. Denna fristad kan man relatera till vad Goffman (2007) benämner som ”bakre region”. Människor i aktivt missbruk kan, som marginaliserad grupp i samhället, finna det svårt att hitta en “bakre region” utanför missbrukarvärlden. Då informanterna i förhållande till sin omgivning kategoriserades som avvikande då deras handlingar dömdes ut som oacceptabla, kunde informanterna som svar på denna strävan maskera sin egentliga verklighet och roll i interaktion med det konventionella samhället (jfr Ahlman 2014). Informanterna befann sig då i de så

kallade “främre regionerna” (Goffman 2007). Annika berättar om sitt inövade beteende i de främre regionerna:

Vi har ju förklaringar. Vi har ju lösningar på allt. Alltså frågar du något så har jag redan fem färdiga svar så väljer jag det som passar dig bäst. Det du vill höra eller såhär. -
Annika

Annika beskriver hur hon gentemot sin omgivning försökte att skapa och styra intryck genom att agera flexibelt och i linje med hur hon ville bli uppfattad. Annika befann sig i de främre miljöerna, det vill säga on-stage, inför en kritisk publik (Johansson & Lalander 2009; Goffman 2007). Självhjälpsgrupper kan i motsats till det konventionella samhället fungera som “bakre region” för avvikare genom den identifikationen som uppstår deltagarna emellan. Genom identifikationen mellan deltagarna hade inte informanterna samma behov av att maskera sitt missbruk. Nedan berättade Malin om hur hon mottogs i NA-gruppen efter ett återfall:

(...) Här (NA) var det aldrig någon som sa till mig (...) Hur många gånger jag än tog de här nio vita brickorna, för du får en vit bricka när du kommer på ditt första möte, sen får du en varje gång du kommer tillbaka från ett återfall då. Så jag hämtade nio vita brickor varje vecka - Malin

I de bakre regionerna tillåts man kliva ur sin rollgestalt och individen kan vila från sitt framträdande och sin inövade roll (Goffman 2007). Malin kunde emellertid i förhållande till den konventionella omgivningen utanför självhjälpsgruppen fortfarande definiera sig själv som avvikare, även då hon befann sig i ett sällskap av andra människor med missbruksproblematik. Detta kan jämföras med Lander (2003) menar att en gemenskap kan uppstå i utanförskapet genom att deltagarna relaterar till varandra som avvikare. Vidare berättade Malin att självhjälpsgruppen inte tillrättavisade henne då hon tagit återfall utan tilläts istället vara uppriktig med felsteg. Hon var alltid välkommen tillbaka för att ta en ny vit bricka. Den accepterande gemenskapen framstår som betydelsefull för Malin då hon kan återvända till självhjälpsgruppen efter återfall utan att riskera att bli utesluten.

Detta kan jämföras med Skårner (2001) som inte bara framhåller vikten av individens aktiva sökande efter alternativa sociala positioner vid försök till att lämna "missbrukarvärlden", utan även huruvida individen blir insläppt i det nya sociala sammanhanget. Varje gruppmedlems likvärdiga betydelse innebär även att ett likvärdigt ansvar för gruppens existens åläggs samtliga deltagare (Karlsson 2006). Den kravlösa atmosfären som präglar självhjälsgruppen möjliggörs av deltagarnas hierarkilösa sammansättning (Karlsson 2006). Tove berättade om AA:s avsaknad av en hierarki:

Vi har inga ledare allting här ska gå på allas villighet... det är därför det fungerar liksom.
Finns ingen hierarki - Tove

Tove berättade om frivillighet och dess inverkan på tillfrisknandet. En annan gemensam nämnare förutom strävan efter drogfrihet var för informanterna avsaknaden av maktstrukturer. Informanterna och medlemmarna i självhjälsgruppen delade en gemensam erfarenhet, vilket utslöt en professionell ledare som styrde gruppen. När informanterna tillsammans med de andra deltagarna i självhjälsgruppen deltog på lika villkor minskade risken betydligt för att en maktobalans skulle uppstå. En gemensam erfarenhet bidrog också till att samtliga informanter i vår studie upplevde att alla deltagare utgjorde en resurs och att varje deltagares bidrag var av lika betydelse, vilket således främjade maktbalansen i självhjälsgruppen.

I Fuchs Ebaughs forskning (1988) framkommer det att ex-missbrukare i vissa fall kände sig obekväma med att vistas i omgivningar som inte förstod deras missbruk som en sjukdom utan såg den som avsaknad av moral. Detta var även framträdande i vår studie. Då informanterna upplevde att det förelåg föreställningar hos omgivningen avseende deras tidigare roll som missbrukare hade det en inverkan på hur våra informanter upplevde sin egen identitet och roll. Dessa djupt rotade föreställningar kan påverka omgivningens värdering av den nya rollen som ex-missbrukare. Genom att våra informanter sökte sig till självhjälsgrupper innebär det att de sökte sig till människor som erhöll liknande erfarenheter. Enligt Fuchs Ebaugh (1988) är det vanligt förekommande att ex-

missbrukare primärt söker sig till andra ex-missbrukare då de vanligtvis bär på en större förståelse för missbruket samt för att undvika omgivningens föreställningar. Nedan berättade Anna om sin relation till deltagarna i AA-gruppen:

Jag hör någon annan som säger exakt min historia. En känsla. Någonting som jag har varit med om som jag kan identifiera mig med. Det är ju en alkoholist till en annan alkoholist, det är ju det som är det magiska. - Anna

Anna beskrev magin i utbytet av berättelser mellan en alkoholist till en annan. Deltagarna i en självhjälsgrupp kan enligt Kristiansen (1999) bli delaktiga i värdegemenskaper då berättelserna ger förklaringar till varför de hade missbrukat och hur de ska handla för att inte börja missbruka igen. Den gemensamma erfarenheten innebar även för informanterna att de ingick i ett socialt sammanhang där de inte behövde riskera att bli misskrediterade på grund av att de tidigare varit missbrukare, snarare var deras erfarenheter i sammanhanget en förutsättning för deltagande och gemenskap. Annika berättade om sitt deltagande i självhjälsgruppen för spelberoende:

För mig har det varit väldigt bra att gå dit och lyssna på andra och höra hur de har det. Vissa har haft det lättare, vissa har haft det svårare. Och vissa är verkligen riktiga skräckexempel, man ser sig själv och vart man kan hamna om man inte slutar. Och nästan alla som är med och berättar sin historia, kan du relatera till. Någonting de säger så, 'fan det gjorde jag med'. - Annika

Annika uttryckte ett igenkännande i mötet med människor i självhjälsgruppen. Skårner (2001) beskriver en aspekt utifrån hur det nya kontaktsökandet kan underlättas och förklaras med begreppet isomorfi. Det vill säga att det finns en likhet i ett eller flera avseende hos parterna i en social grupp (Bernler & Johnsson 2001). Annika beskrev hur hon kunde relatera till flertalet historier de andra deltagarna delade under mötena men även om hur vissa berättelser avskräckte henne för att fortsätta med sitt missbruk. Karlsson (2006) berättar att ett exempel på att någon har haft det värre än individen själv kan inbringa en form av lättnad hos individen. Detta motiverade Annika till att sträva mot ett tillfrisknande för att

inte sjunka djupare ner i missbrukets konsekvenser och främjade således exitprocessen.

Igenkännandet innebar också ett accepterande gentemot samtliga informanternas livssituation och tidigare roller. Detta underlättade en rollövergång och skapade ett ”nygammalt jag”, där den tidigare identiteten med förvärvade erfarenheter inte var förkastad utan kunde integreras i den nya (jfr Johansson & Lalander, 2010: 95). Vidare beskriver Andersson Rexmo & Bergsten (2008) att identitetsarbetet underlättas vid en rollövergång då man får möjlighet att återknyta till rester av sin gamla identitet. Malin berättade om två olika identiteter utifrån två olika sociala sammanhang:

(...) Och någonstans så har jag fortfarande en identitet bland de människorna, fast jag har en annan identitet. Vi gick ju ut och startade en förening. Så att jag har varit där ute bland de människorna. Försökte att plocka upp dem, berätta för dem att det finns en möjlighet, det går, att visa att det funkar. - Malin

Malins beskrivning av två olika identiteter kan tolkas som att den gamla identiteten är bestående men integrerad i den nya. Identifikationen av självet sker enligt Beckford (1985) alltid i förhållande till den sociala situationen. Identiteten kommer vid en rollövergång att påverkas av vad som anses vara socialt önskvärt i det nya sammanhanget. Den sociala omgivningen kom att ha betydelse för hur våra informanter själva tillskrev sin tidigare och nya identitet olika egenskaper (jfr Beckford 1985). Vidare berättade Malin om olika sociala nätverk och huruvida identitetens olika sidor framfördes i interaktionen med respektive nätverk. Skårner (2001) framhåller i sin avhandling att i interaktionen mellan individer och olika typer av nätverk blottläggs olika aspekter av individens identitet samt de referensramar som utgörs av respektive nätverksvärld. En förutsättning för att Malin skulle kunna upprätthålla och hantera kontakten med olika nätverksvärldar, var hennes flexibilitet och anpassningsbarhet i förhållande till det sociala livet. Lander redogör (2003) för att missbrukarvärlden betraktas som avvikande i förhållande till den konventionella världen. Den sociala tillhörigheten har betydelse för den identitet som formas utifrån omgivningens differentiella

associationer kring en viss typ av livsstil, kultur samt subkultur. Identifieringen kan förklara varför Malin valde att behålla relationer till de som tidigare tillhört eller tillhör det den sociala omgivningen betraktar som en avvikande värld.

I detta avsnitt redovisades informanternas syn på hur de sociala relationerna har utgjort en stor betydelse för deras exitprocess. I informanternas berättelser kan man utläsa att det sociala kapitalet inte alltid behövde utmärkas av nätverkets omfattning utan istället deras möjlighet att få känna sig meningsfulla i ett sammanhang. Informanterna ansåg att självhjälsgruppen hade en positiv inverkan på exitprocessen då den innebar en tillgång till ett nytt socialt nätverk samt möjligheten att identifiera sig med andra med liknande erfarenheter. Informanterna beskrev självhjälsgruppen som en fristad med hierarkilös sammansättning och jämn maktfördelning där varje deltagare kände sig meningsfull. Möjligheterna för informanterna att känna sig meningsfulla i ett nytt sammanhang samtidigt som de byggde nya relationer underlättade för dem att anamma en ny betydelsefull roll och därmed lämna rollen som missbrukare. Informanterna har även framfört betydelsen av bestående relationer till de som befinner sig utanför missbrukarvärlden. De sociala relationerna har för informanterna utgjort länkar mellan den konventionella världen respektive missbrukarvärlden. Välvilja från en signifikant annan kan exempelvis utgöra en sådan världsöverskridande länk. Relationerna har lyfts fram som betydelsefulla då de medvetandegjorde och motiverade informanterna till att upphöra med missbruket.

6.2.5 Könsperspektiv på exitprocessen

Enligt Lander (2003) är våra historiska och kulturella föreställningar på hur en kvinna bör vara, dvs. ren, obefläckad, eftersträvansvärd och moraliskt högstående, förknippad med vår kristna kulturtradition där kvinnan förknippas med moderskapet förkroppsligad i jungfru Maria. Dessa föreställningar lever kvar än idag och präglar samhällsstrukturer i varierande grad (Trulsson 2002; Lander 2003; de Beauvoir 2006). Nedan skildrar Catrin samhällets normativa förväntningar på kvinnor respektive män:

Ja, alltså för mig... jag upplever att det finns otroligt mycket mer skam, om en man kommer och säger att han är alkoholist eller om en kvinna kommer och säger att hon är alkoholist så får man två helt olika reaktioner har jag upplevt. Det dem tänker är stackars barnen om det är en kvinna (som missbrukar). Men om det är en man så tänker de stackars dig. Så som kvinna får man bära, man får bära annat också som är kopplat mer till de tydliga könsrollerna som vi har i vårt samhälle. - Catrin

Catrin påpekade att beroende av hur kvinnan upplever omgivningens förväntningar på den befintliga könsrollen kan skamkänslor, i de fall då normativa förväntningarna inte efterföljs, uppstå. Catrin nämnde även att omgivningens normativa förväntningar på män respektive kvinnor skiljer sig åt i förhållande till moderskapet. Enligt traditionella samhällsideal representerar kvinnor moderskapet som i sin tur är förknippad med en slags gudomlighet (Trulsson 2002). Catrins upplevelser om de normativa förväntningar som vilade på henne som kvinna återspeglar de konstruerade föreställningar i samhället om hur kvinnor ska och bör uppträda enligt den tillhörande könsrollen och moderskapet. Dessa samhälleliga föreställningar har sin grund i en lång historisk kunskapsproduktion om normala respektive avvikande kvinnor (Lander 2003).

Förståelsen för de underliggande föreställningar som Catrin nämner ovan kring vad som definieras som manligt respektive kvinnligt, är en förutsättning för att kunna analysera sociala problem utifrån ett könsperspektiv (jfr Hydén 2002). Blumer (1969) använder begreppet process för att beskriva innebörden av dynamiken i uppkomsten av sociala problem. I samhället råder sociala normer och då människan har införlivat dessa uppkommer också en förväntning av att normerna ska efterlevas. Catrin beskriver hur reaktionerna gentemot missbrukande män och kvinnor skiljer sig åt utifrån sociala normer. Då kvinnor i enlighet med rådande förväntningar får bära ansvaret kring barnen åsidosätts kvinnornas behov i förhållande till det faktum att de är mödrar. Missbrukande kvinnor så som de konstrueras av sin omgivning passar inte in på bilden av "den önskvärda kvinnan" i dess traditionella bemärkelsen (Hydén 2002). Konsekvenserna av att inte bli accepterad av sin sociala omgivning

underminerade samtliga av våra informanternas självkänsla och frambringade känslor av skam. Samtliga av våra informanter har redogjort för hur skammen i sig har hindrat dem att vara öppna med hjälp för sitt missbruk och därav motarbetat exitprocessens fortgång. Detta kan man relatera till Lander (2003) som menar att samhällsstrukturer influerade av föreställningar avseende normalitet respektive avvikelse styr kvinnors sociala positionering och har direkta konsekvenser på kvinnors handlingsalternativ och levnadsförhållanden. Malin beskrev upplevelsen av att vara kvinna och missbruka:

(...) Jag har ju ett ansvar jag kan inte göra såhär... du är ju kvinna du har ju barn. Det är svårare att vara tjej, därför är det svårare för oss att ta oss tillbaka liksom (från missbruket). För många av oss får ljuga så fruktansvärt mycket för att det inte är okej. - Malin

Att ljuga om missbruket var för Malin en form av strategi för att inte förlora ansiktet som kvinna offentligt. Istället för att rädslan, som Malin beskrev, skulle komma att motivera henne till ett drogfritt liv, nästlade hon in sig i lögn för att upprätthålla en form av fasad vilket kom att möjliggöra missbrukets fortgång (Fridell 2002). Malin framhöll att lögnerna var nödvändiga då det var mycket i hennes levnadstillvaro, som av omgivningen, inte ansågs vara acceptabelt. Malins framförande av lögn kan avspegla ett emotionellt försvar i syfte att undvika känslor av skam, som uppstår i samband med att Malin upplevde sig själv som oförmögen att uppfylla omgivningens förväntningar och krav på henne som kvinna (jfr Scheff & Starrin 2002). Samhällets djupt rotade föreställningar förankrade till den kvinnliga könsrollen fick tydliga konsekvenser för Malins upplevda handlingsutrymme. Malins upplevelse av att behöva ljuga för sin omgivning kom att påverka hjälpsökandet och försvåra vägen ut ur missbruket. Vidare berättade Anna och Tove om upplevelsen av skam i förhållande till sin roll som "missbrukande kvinna". Anna berättade:

Det är mer skamfyllt att vara kvinna och alkoholist. Det är verkligen skamfyllt. Det här är ju vad jag har tyckt alltså. Absolut att det är mycket värre. ... Vi (kvinnor) ska vara mer ordning och reda. (...) Det är mer okej att män dricker mycket. - Anna

Tove berättade för sin del följande:

Otroligt mycket skam... och skuld så fruktansvärt mycket så jag kunde ju inte bli nykter bara på grund av det liksom. Jag hade redan ställt till det, jag är världens sämsta mamma... jag kan inte sluta dricka, jag dricker ju för fan när han (sonen) är med, han var ju alltid med så han är uppvuxen på krogen nästan (...). Det tyckte jag ju var helt okej och de flesta jag umgicks med tyckte nog det också så fick han somna i vagnen liksom. (...) så att det är mer skuld och skam för det är mamman som ändå har ansvaret om barnet. -

Tove

Samtliga informanter i studien lyfte fram upplevda emotioner av skam under missbruket i förhållande till att de är kvinnor. Tove framhöll i citatet ovan om hur upplevelsen av skuld och skam gjorde det omöjligt för henne att sluta missbruka. Då Tove till en början inte erkände eller accepterade skamkänslans närvaro kom hon att försöka försvara sig gentemot skamkänslan med olika karaktäristiska beteende- och handlingsmönster. Missbruk av olika berusnings- och njutningsmedel kan vara en kortsiktig strategi för den som missbrukar då de bedövar påfrestande affekter som uppkommer i samband med upplevelser av skam (Scheff & Starrin 2002). Anna nämnde ovan hur skamfyllt det är att missbruka som kvinna då beteendemönstret strider mot samhällets normativa förväntningar på hur kvinnor bör och ska vara. Missbruket riskeras därmed att reproduceras ständigt med kvinnors undvikande av skam som incitament.

Normativa förväntningar på moderskapet är en aspekt där kvinnor riskerar att berövas sin respektabilitet och identitet som goda kvinnor under ett pågående missbruk (Lander 2003). Annika skildrar i sitt citat nedan om den historiskt traditionella synen på kvinnor som den omvårdande och ansvarsfulla hustrun och modern samt hur den står i stark kontrast till de rådande föreställningarna om kvinnor med missbruksproblematik (jfr Hydén 2002). Annika framhöll även om hur förväntningarna på kvinnors roll som moderlig beskyddare:

Kvinnor har tydligen svårare att komma ut (berätta om missbruket) än vad männen har. För vi ska vara beskyddare och ta hand om familjen. - Annika

Annika beskrev att förutsättningen för kvinnor att berätta om sitt missbruk försvåras i förhållande till de förväntningarna som vilar på kvinnor som mödrar och beskyddare. Hjälpökande står därmed under direkt påverkan av att Annika, i samband med att hon berättade om sitt missbruk, riskerade att bli stämplade som olämplig moder. Trulsson (2002) redogör i sin studie för kvinnornas önskan att leva upp till samhällsidealet och att familjen ska bli som "vilken familj som helst". För missbrukande kvinnor kan moderskapet innebära ett hopp om ett socialt värde som delvis gått förlorat i samband med missbruket. Vidare talade Anna och Catrin om två olika aspekter av hur samhällets uppfattning på kvinnor kan komma att påverka vägen ut ur missbruket. Anna berättade:

(...) Och då hade jag ju olika anledningar, alltså då skyllde jag ju på olika saker då, att jag inte kunde och att jag inte orkade. "Mamma är sjuk". Jag tror att det kanske är lättare att vara tablettmissbrukare som kvinna också, det är mer tillåtande att mamma är sjuk. Den svaga. Mamma måste ligga i sängen liksom och bli omhändertagen på ett annat vis än en man. Jag tror det. - Anna

Annas uppfattning avseende omgivningens normativa föreställningar om kvinnor som svaga och sköra gav Anna utrymme att framställa sig själv som sjuk och därmed maskera sitt pågående missbruk vilket möjliggjorde tablettmissbrukets fortgång. Detta kom således att motverka Annas exitprocess. Trulsson (2002) beskriver moderskapet förknippat med missbruk som betydligt mer stigmatiserat och fördömt av samhället till skillnad från moderskap förknippat med psykisk sjukdom. I citatet nedan berörde Catrin konsekvensen av samhälleliga förväntningar på kvinnor som råder utifrån en ytterligare aspekt:

Jag upplever att jag har fått väldigt mycket hjälp. (...) Jag har valt att be om hjälp. Jag har varit öppen och ärlig. Jag får väldigt mycket hjälp och det kanske kan var en skillnad jag vet inte för jag är ju inte man men... Jag upplever lite hur andra berättar, att de (männen)

är tuffa de är starka, de ska klara sig själva, medan man kanske är mer villig att stötta kvinnor. - Catrin

Mattsson (2010) menar att dikotomier (=tvådelningar) antas, upprätthålls och återskapas genom skillnad och ojämlikhet. Catrin beskrev männen i ovanstående citat som "tuffa", "starka" och "att de ska klara sig själva" medan kvinnor underförstått utgör motsatsen. Dessa motsatta egenskaper är relaterade till olika kön och kan förklaras som binära oppositioner. De binära oppositionerna är en central del i skapandet av samhällsliga maktstrukturer och system som upprätthåller och skapar kön (ibid.). Catrin berättade att hon var öppen med sitt missbruk och upplevde att hon därav fick mycket hjälp. Samtliga informanter i vår studie berättade att de till en början fann det svårt att vara öppna med sitt missbruk på grund av de skamkänslor som förelåg. Catrin valde trots skamkänslorna att vara öppen med sitt missbruk varpå hon upplevde att hon fick ett tydligt gensvar från omgivningen. Catrins citat beskrev ett samhälle mer benäget att hjälpa kvinnor som är öppna med att de är i behov av hjälp, i motsats till män, som anses mer förmögna att klara sig själva. Då Catrin öppet sökte hjälp internaliserade hon sig med rollen som "den förtappade kvinnan" (jfr Malloch 1999) som behöver stöd från samhället att komma ur sitt missbruk och levde således upp till de normativa förväntningarna om att kvinnor inte förmår att klara sig själva varpå samhället svarar därefter. Detta kan man jämföra med Sandström (2005) som menar att det finns en föreställning om att kvinnor är mer sköra i motsats till män som anses vara starka och att denna föreställning är ihållande. Den allmänna föreställningen inom den psykiatriska doktrinen är att kvinnor tenderar att få behandling för psykisk ohälsa i större utsträckning än män (ibid.). Föreställningen återspeglar och reproducerar de antaganden som råder avseende män respektive kvinnor i samhället.

I vår studie redogör samtliga informanter för hur omgivningens normativa förväntningar på dem som kvinnor och mödrar har frambringat en skamkänsla då de inte har kunnat leva upp till dessa. Informanternas försök till att skydda sig gentemot skammen bidrog delvis till att missbruket vidmakthölls. Skulden och skammen gav upphov till att informanterna undvek att tala öppet om sitt missbruk

och således att söka hjälp. En ytterligare aspekt som framkommer i informanternas berättelser är att samhället är mer benäget att hjälpa kvinnor som är öppna med att de själva inte klarar av att komma ifrån missbruket. Utifrån samtliga informanternas berättelser utläser vi att de inte sällan blir dubbelt förtryckta då de lever i ett patriarkalt system där män utgör normen. Då informanterna lever i ett samhälle präglad av patriarkala strukturer blir de inte endast förtryckta för det faktum att de är kvinnor utan även för att den kvinnliga normen ger dem mindre utrymme att missbruka i förhållande till män. Vi är således av uppfattningen att föreställningarna kring hur kvinnor ska och bör uppträda är så pass införlivade i samhällsstrukturen att samhället därav verkar vara mer benäget att hjälpa kvinnor med intentionen att kvinnor återigen ska kunna leva i enlighet med den ideala bild som föreligger.

7. Slutdiskussion

Studien baseras på semistrukturerade intervjuer med fem kvinnor, samtliga med alkohol-, spel- eller narkotikamissbruk. Syftet med studien har varit att undersöka hur kvinnor med tidigare aktivt missbruk har upplevt sin exitprocess samt vilka faktorer som varit betydelsefulla för uppbrottet. Vi har även strävat efter att få en ökad förståelse för hur könskonstruktioner kan påverka kvinnors väg ut ur ett aktivt missbruk.

Vår studie har visat på att det föreligger flera betydelsefulla komponenter som inverkat på kvinnornas exitprocess. Huruvida dessa har en negativ eller positiv inverkan på individen är inte av största vikt. Komponenterna får snarare sin betydelse kopplat till ett specifikt val under individens övervägande och sökande efter alternativ. Detta val kan definieras som en insikt eller en vändpunkt. Vår studie har till skillnad från Fuchs Ebaughs (1988) visat att individen inte sällan genomgår fler vändpunkter än en enda. Vändpunkterna behöver inte i direkt mening leda till ett uppbrott utan är beroende av yttre omständigheter och huruvida de bekräftar och motiverar individens rollövergång (Hedin & Månsson 1988). Således utmanar vår studie till viss del Fuchs Ebaughs teori om att det finns en definitiv vändpunkt. Det faktum att exitprocesser är beroende av kulturella och historiska omständigheter innebär att tanken om en definitiv mall för exitprocesser inte alltid kan appliceras i verkligheten. Då informanternas rollövergångar i vår studie framträtt som en social process i förhållande till individuella yttre omständigheter skapar detta en variation i hur exitprocessen utformas.

Även det faktum att Fuchs Ebaughs exitprocess utgörs av kronologiskt bestämda faser saknade stöd utifrån våra informanternas väg ut ur missbruket. I informanternas berättelser återgavs flertalet händelser som för dem utgjorde olika vändpunkter, vilket gjorde det omöjligt att hänföra vändpunkten till en specifik fas vid en specifik tidpunkt. Fuchs Ebaughs faser kan emellertid vara användbara i syfte att belysa återkommande sociala mönster. Igenkännandet av upprepade händelseutvecklingar inom socialt arbete kan underlätta tillämpandet av olika hjälpinsatser.

Väsentligt är att alltid tillämpa ett könsperspektiv vid utforskandet av exitprocesser vid missbruk, då normativa föreställningar förknippade till könsroller är seglivade och kan komma att påverka individens företagande samt omgivningens respons. I vår studie framkommer det att informanterna föreställde sig att responsen från omgivningen skulle vara influerad av normativa föreställningar kopplat till könsroller. Bland missbrukande kvinnor finns en påvisad strävan efter att internalisera "den goda kvinnan" i identiteten men denna process försvåras av omgivningens kategorisering av dem som dåliga och förtappade kvinnor, då deras uppträdande strider de föreställningar om hur "den goda kvinnan" bör och ska vara (Malloch 1999). Vår studie visar tydligt hur informanterna strävar efter att uppfylla de förväntningar som förelåg på dem som "goda kvinnor" genom att maskera missbruket som skulle kunna kategorisera dem som "dåliga kvinnor". Maskeringen av missbruket kan i en exitprocess komma att vara ett hinder för hjälpsökande och därmed uppbrottet. Känslan av skam som uppstår vid upplevelsen av sig själv som oförmögen att uppfylla rådande könsnormer kan även medföra en eskalering av missbruket då kvinnan "bedövar" skamkänslan med drogen.

Vår studie har bekräftat stora delar av den tidigare forskning som har legat till grund för undersökningen vilket visar att det finns återkommande sociala mönster som går att hänvisa till i förhållande till exitprocesser avseende missbruk. En framträdande faktor som främjat tillfrisknande anser vi vara individens möjlighet att känna sig meningsfull i ett socialt sammanhang och att de blev insläppta i det nya sammanhanget. Informanterna redogjorde för betydelsen av självhjälsgrupper som en social fristad där de får känna sig meningsfulla genom att hjälpa andra med missbruksproblematik. Identifikationen i självhjälsgruppen har enligt våra informanter haft en central betydelse för känslan av tillhörighet. Vår uppfattning är att tillhörandet av en ny social grupp kan fylla det tomrum som uppstår när informanten lämnar missbruket och tidigare sociala nätverk involverade i missbruket. En gemenskap kan uppstå utifrån en kollektiv strävan. Strävan efter att få tillgång till njutnings- och berusningsmedel kom att kunna ersättas med en strävan efter tillfrisknande. Det faktum att vi i vårt sökande efter informanter vände oss till självhjälsgrupper innebär att samtliga av våra

informeranter är aktiva i någon form av självhjälpgrupp. Det är således viktigt att ta i beaktning att detta har påverkat resultatet och analysen i vår studie.

En fråga som har väckts under forskningsprocessen och som även kan utgöra ett intressant ämne att forska vidare på, är varför missbruk anses vara ett manligt problem. I forskningen framträder det tydligt att alkoholism är något som drabbar män i betydligt större utsträckning än kvinnor, vilket medför att kvinnor i förhållande till deras missbruk framställs som en avvikande grupp (Sandström 2005). De är inte endast avvikande utifrån den allmänna normen om hur en kvinna förväntas uppträda, utan det strider också mot det könsmonster som bekräftar att det framförallt är män som är missbrukare. Vi har diskuterat huruvida konstaterandet av könsskillnader i förhållandet till missbruk i forskning kan bekräfta skillnaderna och reproducerar de allmänna föreställningarna. Det är viktigt att vidare forskning har ett feministiskt perspektiv som belyser skillnaderna mellan män och kvinnor avseende vägen ut ur missbruket och att forskningsinnehållet är konstruktivt utifrån hur man kan förstå skillnaderna snarare än att endast konstatera dem. I framtiden vore det önskvärt att vidare forska om könsnormers inverkan på mäns väg ut ur missbruket för att således kunna kartlägga skillnader mellan könen.

Källhänvisning

Ahlman, C. (2014) *Vänskap värden och vandel*. Göteborg: Göteborgs Universitet. Institutionen för socialt arbete.

Ahrne, G. Svensson, P. (2015) "kvalitativa metoder i samhällsvetenskapen". I Ahrne, G. Svensson, P. (red.): *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber

Ahrne, G. Svensson, P. (2015) "Att designa ett kvalitativt forskningsprocess". I Ahrne, G. Svensson, P. (red.): *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber

Alvesson, M. Sköldberg, K. (1994) *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.

Andersson Rexmo, B. & Bergsten, A. (2008) *Vändpunktsprocesser - sociala relationers betydelse*. Göteborg: Göteborgs Universitet, Institutionen för socialt arbete.

Anonyma Narkomaner (2011) Sjätte upplagan. Chatsworth, California: Narcotics Anonymous World Services Inc.

Antonovsky, A. (2005) *Hälsans mysterium*. Andra uppl. Stockholm: Natur och Kultur.

Beckford, James A. (1985) *Cult Controversies: the societal respons to new religious movements* . London: Tavistock.

Bernler, G., & Johnson, L. (2001). *Teori för psykosocialt arbete*. Borås: Natur & Kultur.

Blumer, H. (1969) *Symbolic interactionism : perspective and method*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall.

Brinkmann, S. & Tanggard, L. (2015) "Kvalitative metoder, tilgange og perspektiver: en introduktion." I Brinkmann, S. & Tanggard, L. (red.): *Kvalitative metoder. En grundbog*. Köpenhamn: Hans Reitzels forlag.

Bromley, David, G. (1997) "Falling from the New Faith – Toward an Integrated model of religious affiliation/disaffiliation". I Shaffir, W. & Bar-Lev, M. (red.): *Religion and the Social Order. Leaving Religion and religious life*. Jai Press: Greenwich, Connecticut.

Bryman, A. (2011) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber AB

Collins, R. (2004) *Interaction ritual chains*. Princeton, N.J: Princeton University Press

De Beauvoir, S. (2006) "*Det andra könet*" Stockholm : Norstedts pocket

Eriksson - Zetterquist, U. Ahrne, G. (2015) "Intervjuer" I Ahrne, G. Svensson, P. (red.): *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber

Fridell, M. (2002) "Kvinnor med narkotika beroende". I Hedin, U & Leissner, T. (red.): *Könsperspektiv på missbruk*. Bettna: Bokförlaget Bjuerner och Bruno AB.

Fuchs Ebaugh, H. (1988) *Becoming an EX, The Process of Role Exit*. Chicago: The university of Chicago

Goffman, E. (2007) *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Gustafsson, B. Hermerén, G. & Petersson, B. (2005) *Vad är god forsknings-sed? Synpunkter, riktlinjer och exempel*. Vetenskapsrådets rapportserie, nr 1. Stockholm: Vetenskapsrådet.

Hedin, U & Leissner, T. (2002) "Inledning". I Hedin, U. & Leissner, U. (red.): *Könsperspektiv på missbruk*. Bettna: Bokförlaget Bjuerner och Bruno AB.

Hedin, U. & Månsson, S (1998) *Vägen ut! Om kvinnors uppbrott ur prostitutionen*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.

Holme, I. & Solvang, B. (1997) *Forskningsmetodik: om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur AB.

Hydén, M. (2002) "Har sociala problem ett kön?". I Meeuwisse, A & Swärd, H (red.): *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur

Johansson, Thomas & Lalander, Philip (2010) *Vardagslivets socialpsykologi*. Stockholm: Liber AB

Karlsson, M. (2006) *Självhjälpsgrupper*. Lund: Studentlitteratur

Kristiansen, A. (1999) *Fri från narkotika. Om kvinnor och män som har varit narkotikamissbrukare*. Umeå: Umeå universitet: Institutionen för socialt arbete.

Kurtz, E. (1991) *Not God. A History of Alcoholics Anonymous*. Center City: Hazelden.

Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Student-litteratur

Lander, I. (2003) *Den flygande maran. En studie om åtta narkotikamissbrukande kvinnor i Stockholm*. Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms universitet.

Liedgren Dobronravoff, P. (2007) "Att bli, att vara och att ha varit: om ingångar i och utgångar ur Jehovas vittnen i Sverige" Socialhögskolan: Lundsuniversitet.

Lindfors (2013) "Utvecklingen av alkoholisthustrun som en problemkategori". I Palmblad, Eva, Börjesson, Mats, Lindfors, Maja & Sah-lin, Ingrid (red): *Medberoende och moral. Framväxten av en problemkategori*. Stockholm: Carlssons.

Malloch, MS (1999) "Drug use, prison and social construction of femininity", Women's Studies International Forum, vol. 22, nr 3, 349-358.

Mattsson, T. (2010) *Intersektionalitet i socialt arbete*. Malmö: Gleerups

Mead, George, .H. (1976) *Medvetande, jaget och samhället: från socialbehavioristiskt ståndpunkt*. Lund: Argos.

Månsson, S. (2002) "Interaktionistiska perspektiv på studiet av sociala problem - processer, karrirärer och vändpunkter". I Meeuwisse, A. & Swärd, H. (red.): *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur

Persson, A. (2012) *Ritualisering och sårbarhet - ansikte mot ansikte med Goffmans perspektiv på social interaktion*. Malmö: Liber AB.

Runquist, W. (2012) *Legitimering av tvångsvård*. Malmö: Égalité

Rønning, R. & Starrin, B. (2011) "Socialt kapital - ett fruktbart begrepp". I Rønning, Rolf och Starrin, Bengt (red.): *Socialt kapital - ett välfärdsperspektiv*. Malmö: Liber AB

Rønning, Rolf (2011) "Systematisk användning av socialt kapital i världsfärdsstaten: Kvalitetsförbättring eller som att sätta näktergalen i bur?". I Rønning, Rolf och Starrin, Bengt (red.): *Socialt kapital - ett välfärdsperspektiv*. Malmö: Liber AB

Sahlin, I. (2013) "Sociala problem som verklighetskonstruktioner". I Meeuwisse, A. & Swärd, H. (red.): *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur

Sandström, B. (2005) "Genus i psykiatriska läroböcker". I Sundgren, M. & Topor, A. (red.): *Social Psykiatri*. Stockholm: Bonnier Utbildning AB.

Scheff, T. & Starrin, B. (2002): "Skam och sociala band - om social underordning". I Meeuwisse, A. & Swärd, H. (red.): *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur

SFS 2001:453. *Socialtjänstlag*

Skårner, A. (2001) *Skilda världar? En studie av narkotikamissbrukares sociala relationer och nätverk*. Doktorsavhandling Institutionen för socialt arbete: Göteborgs Universitet.

Svensson, P. (2015) "Teorins roll i kvalitativ forskning". I Ahrne, G. Svensson, P. (red.): *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber AB

Trulsson, K. (2002) "Manligt och kvinnligt missbruk". I Hedin, U & Leissner, T. (red.): *Könsperspektiv på missbruk*. Bettna: Bokförlaget Bjurner och Bruno AB.

Vetenskapsrådet (U.Å.) *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet

Elektroniska källor

Anonyma Alkoholister (2015) "Om AA" (elektronisk), *Anonyma Alkoholister Sveriges officiella hemsida* <<http://www.aa.se/om-aa>> (2015-11-18).

Socialstyrelsen (2015). *Nationella riktlinjer för vård och stöd vid missbruk och beroende*. Tillgängling: www.socialstyrelsen.se

SOU 2011: 35. *Bättre insatser vid missbruk och beroende*. Stockholm: Socialdepartementet.

Statens folkhälsoinstitut, *Skador av hasch och marijuana* (2009), Östersund,
ISBN 978-91-7257-639-1

BILAGA 1

Informationsbrev och förfrågan om medverkan i en intervjustudie med titel; Vägen ut - kvinnors perspektiv på processen till ett drogfritt liv.

Den övergripande planen för forskningen

Vi är tre studenter som nu studerar sjätte terminen på socionomprogrammet vid Göteborgs universitet. I vår utbildning ingår det att genomföra en forskningsstudie, en så kallad kandidatuppsats, som vi senare ska presentera och publicera vid universitetet.

Syftet med forskningen

Vårt syfte med studien är att undersöka brytpunkten i ett missbruk. Vår studie kommer att undersöka vad för faktorer som kan generera en brytpunkt och vilka processer brytpunkten medför. Vår studie kommer enbart avhandla kvinnors upplevelser av processen till ett drogfritt liv då vi vill lyfta fram ett könsperspektiv kring forskningen om droger. Då vi har för avsikt att studera processen till ett drogfritt liv önskar vi deltagare som har varit drogfria i över 6 månader.

De metoder som kommer att användas

Ditt deltagande i studien innebär att du som deltagare kommer att intervjuas. Syftet med att använda oss av en intervjustudie är att vi vill få en djupare förståelse för vår fokusgrupp samt för att säkerställa att den deltagande kommer till tals. Du som deltagare bestämmer var du vill att intervjun ska genomföras. Intervjun beräknas ta omkring 40-60 minuter. Hela intervjun kommer att spelas in på band. Intervjuerna kommer att behandlas konfidentiellt vilket betyder att intervjuerna kommer att aidentifieras, det innebär att du som deltagare är anonym under studien och i det publicerade materialet. Intervjuerna behandlas i enlighet med bestämmelser i Offentlighets- och sekretesslagen (2009: 400).

Deltagande i studien

Om du väljer att delta i studien kommer du få möjlighet att skriva under ett intyg på samtycke samt att du har tagit del av detta informationsbrev. Ditt deltagande i denna studie är frivilligt och du har alltid möjlighet att utan orsak avbryta intervjun eller ta

tillbaka ditt samtycke till att delta i studien under hela studieförloppet. Den data som insamlats i projektet bevaras så att inte obehöriga kan komma åt dem. Titel och frågeställningar till studien kan komma att revideras under studiens gång. Om det skulle ske ändringar gällande ovanstående kontakter vi er snarast.

Vänliga hälsningar,

Ebba Bergman

Emilia Ander Nedzewicz

Linnea Bergman

Telefon för kontakt: xxx xxx

ebba.bergman3@gmail.com

Handledare:

Universitetlektor

Weddig Runquist

Tel: xxx xxx

Besöksadress: Sprängkullsgatan 23 - 25, Göteborg

Rumsnummer: D435

Postadress: Box 720, 40530 Göteborg

BILAGA 2

Intervjuformulär

Bakgrund/inledning

1. Berätta lite om dig själv. Har du familj? etc.
2. Hur gammal var du när du började med ditt missbruk?
3. Hur introducerades du för drogen?
4. Hur kommer det sig att du fortsatte?
5. När upplevde du att du gick från ett kontrollerat bruk till missbruk?
(negativa sociala och fysiska konsekvenser)
6. Berätta om en typisk dag i ditt liv med aktivt missbruk.
7. Vilken betydelse hade missbruket för dig i positiv bemärkning?
8. Vilken mental påverkan hade drogen på dig?
9. Vad kännetecknade dig som person under ditt aktiva missbruk?
10. Har du tidigare försökt att sluta?

Vändpunkt

11. När började du först tvivla på ditt missbruk?
12. Vad var det som fick dig att ifrågasätta missbruket?
13. Vad motiverade dig till att definitivt sluta med missbruket?
 - Vilka negativa konsekvenser fanns det med att definitivt sluta?
 - Vilka positiva konsekvenser fanns det med att definitivt sluta?
 - Vilken betydelse hade vänner och familj? (relationer).
14. Skedde vändpunkten gradvis eller var det en bestämd händelse som gjorde att du slutade?
15. Finns det några situationer/händelser som du värderar som avgörande för vändpunkten?
16. Hur var din sociala situation när vändpunkten inträffade?
17. Det faktum att du är kvinna, vilken betydelse har det haft för din vändpunkt?
18. Hur har tiden varit utan drogen? Fördelar respektive nackdelar.
 - Hur har du hanterat nackdelarna?

19. Vad är den största personliga förändringen efter du definitivt slutade med ditt missbruk? Hur skulle du beskriva den förändringen?
20. Vad kännetecknar dig som person idag?

Avslutning

21. När du blickar tillbaka idag, hur ser du på ditt missbruk?
22. Sammanfattning. Är det något du vill tillägga? Något som vi inte har tagit upp som du vill säga?